



**USAID** | **SRBIJA**  
OD AMERIČKOG NARODA



Grupa  
**484**

## **Dijaspora kao resurs lokalnog razvoja**

Autori:

Dr Tanja Pavlov

Robert Kozma

Bojan Velev

Decembar, 2012

Beograd

## Uvod

Ovaj dokument je nastao u okviru projekta „Podsticanje zapošljavanja mladih kroz saradnju sa privrednicima i dijasporom“, sa ciljem da se mapiraju resursi dijaspore za razvoj lokalne zajednice, pogotovo za podršku mladima.

U vreme globalne ekonomske i društvene krize, kada sa jedne strane postoji potreba za razvijanjem konkurentnosti i ekonomije bazirane na znanju i inovacijama, sa druge strane se suočavamo sa starenjem stanovništva i smanjivanjem broja radno sposobnog stanovništva, neophodno je okupiti sve postojeće resurse kako bi se odgovorilo na navedene izazove. Prognoze stanovništva i radne snage u Srbiji za period 2011-2041, prilično su sumorne i ukazuju da postoji mogućnost da broj stanovnika u 2041.godini padne na 5,5 miliona (23% manje nego u 2011.), da obim radne snage padne za 21% i da se broj stanovnika starijih od 65 godina poveća za 14% (Kupiszewski i sar, 2012). Gubitak stanovništva prvenstveno se pripisuje negativnom prirodnom priraštaju, koji se u periodu 2006-2010. kretao između -31,9 hiljada i -34,7 hiljada godišnje. Međutim, negativna neto migracija, koja se kretala oko -15 hiljada godišnje u periodu 2008-2010. takođe je doprinela ovakvom stanju. Migracije se u Srbiji obično posmatraju iz ove demografske perspektive, kao gubitak stanovništva i teško se prepoznaje njihov razvojni potencijal. Ipak treba imati u vidu da migranti odlaskom u razvijene zemlje usvajaju nova znanja, veštine i kontakte. Postaju deo globalnog tržišta rada, globalne mreže znanja, istraživanja i inovacija i bivaju upoznati sa globalnim trendovima u oblastima svog rada. Otvaraju im se bolje poslovne mogućnosti i ostvaruju bolji standard nego što bi to mogli u Srbiji. Istovremeno ostaju povezani sa Srbijom kroz društvene mreže, privatne i profesionalne, i postoji mogućnost da kroz njih prenesu svoje ljudske i druge resurse i na taj način ubrzaju razvoj Srbije i njeno pridruživanje globalnim tokovima.

Mi smo kroz ovaj dokument hteli da ukažemo na razvojni potencijal migracija, na dijasporu kao resurs lokalnog razvoja. Termin dijaspora koristimo u najširem mogućem smislu, nedajući ni vremenska, ni prostorna, ni etnička ograničenja, i naglašavajući

najvažniju komponentu – sponu koju migranti imaju sa Srbijom i želju da održe tu vezu i doprinesu njenom napretku. Hteli smo takođe da ukažemo da je ova spona najjača na lokalnu, odnosno da je društvena mreža najgušća i želja za ulaganjem vlastitih resursa naj snažnija kada se radi o bliskoj sredini i konkretnim ljudima kojima je podrška neophodna. Međutim, čak i kada su spona čvrsta a volja postoji sa obe strane, saradnja sa dijasporom se teško ostvaruje ukoliko ne postoji sistemska podrška države, i na nacionalnom i na lokalnom nivou. Zato smo hteli da ukažemo na postojeće napore sa obe strane – države i migranata, i u kreiranju politika i u razvijanju konkretnih inicijativa, koji bi mogli da se osnaže, unaprede i povežu kako bi se razvila sistemska podrška i ostvarivo sinergijski efekat. Pri tome smo koristili i međunarodna iskustva u kreiranju politika i razvijanju dobrih praksi u saradnji sa dijasporom. Posebno smo hteli da naglasimo važnost povezivanja razvojnih i migracionih politika i mogućnost doprinosa dijaspore kroz razvijanje preduzetništva, odnosno njenog doprinosa privredi gde je pomoć trenutno najpotrebnija.

Pred vama se nalazi dokument koji se sastoji od tri osnovna dela. U prvom delu je dat kratak prikaz dijaspore kao resursa – njen značaj, mogući podsticaji za razvoj preduzetništva dijaspore i koraci razvijanja sistemske saradnje sa dijasporom. U drugom delu su prikazani obim i struktura dijaspore Srbije i postojeće politike i praksa saradnje sa dijasporom na nacionalnom nivou. U trećem delu je prikazana dijaspora kao resurs lokalnog razvoja – lokalne politike i inicijative za razvoj saradnje sa dijasporom i dati su predlozi za njihovo unapređenje.

Dr Tanja Pavlov, Centar za migracije Grupe 484

## **Dijaspورا kao resurs**

### *Značaj dijaspora*

Značenje termina dijaspora se menjao kroz istoriju i kroz promenu obeležja migratornih kretanja. Originalno ovaj termin se koristio da označi istorijsko iskustvo pojedinih grupa, posebno Jevreja i Jermena, zatim se proširio na religiozne manjine u Evropi i krajem 70-tih godina 20. veka doživio je hiperinflaciju primene i tumačenja. Međutim, razlike između starog i novog značenje pojma dijaspora mogu se svesti na tri obeležja (Faist, 2010). Prvo obeležje jeste uzrok migracije ili rasejanja. Staro značenje pretpostavljalo je nasilno rasejanje koje ima korene u iskustvu Jevreja, a u novije vreme i Palestinaca. Novo shvatanje dijaspora uključuje i druge razloge migriranja, kao što je to trgovina u slučaju Kineza ili radne migracije u slučaju Turaka i Meksikanca. Druga karakteristika jeste prekogranično iskustvo odlaska iz domovine u zemlju destinacije. Staro značenje podrazumevalo je želju za povratkom u domovinu i razvijanje aktivnosti sa domovinom kroz koje bi se ona „oblikovala“ za povratak. Novo značenje dijaspora podrazumeva razvijanje veza preko granica i stvaranje veza između migracije i razvoja. Umesto povratka naglasak je na cirkularnoj razmeni i transnacionalnoj mobilnosti. Treće obeležje se odnosi na integraciju migranata ili/i manjina u zemlju destinacije. Staro značenje je podrazumevalo da članovi dijaspora nisu baš dobro integrisani u društvo – politički, ekonomski, i kulturno, i iz tog razloga održavaju veze sa većinskom grupom u domovini. Novo značenje dijaspora ukazuje na višestrukost nacionalnog identiteta članova i na kulturnu hibridnost. Takođe se smatra da upravo dobra integracija u društvu prijema, olakšava održavanje veza sa zemljom porekla.

U svrhu mapiranja potencijala naše dijaspora definisaćemo je široko i iz nove, transnacionalne perspektive, kao grupu ili mrežu koja ima potencijal da spaja „svetove“. Jednu takvu operativnu definiciju predložio je Donji dom skupštine Velike Britanije (Ionescu, 2006: 13): „Međunarodni migranti koji iako su rasuti izvan njihovih domovina, ostaju na neki način deo njihovih zajednica porekla“. Ili još konkretnija definicija

„Afričke dijaspore“: „Afričku dijasporu čine narodi afričkog porekla koji žive izvan kontinenta, bez obzira na njihovo državljanstvo i nacionalnost, koji su spremni da doprinesu razvoju kontinenta i izgradnji Afričke Unije. (Ionescu, 2006: 15)

Široka definicija dijaspore dovodi do pitanja šta je sa odrednicama kao što su vreme, mesto rođenja, državljanstvo i identitet i osećaj pripadanja. Navedene definicije ne uključuju određeno vreme kada migrant postaje deo dijaspore. Usred porasta cirkularnih migracija, ne postavlja se zahtev da članovi dijaspore ostaju „zauvek“ u zemlji destinacije, već se i učesnici privremenih radnih migracija smatraju delom dijaspore. Mesto rođenja takođe ne definiše dijasporu, budući da druga i treća generacija migranata rođena u inostranstvu može pokazivati interesovanje i biti povezani sa zemljom porekla njihovih roditelja. Oni mogu imati državljanstvo zemlje koja je primila njihove roditelje, tako da ni državljanstvo nije odrednica dijaspore. Doživljaj identiteta i osećanje pripadnosti takođe mogu uključivati i zemlju porekla i zemlju prijema. Najvažnija odrednica dijaspore jeste spremnost da se doprinese razvoju zemlje porekla.

Ovako posmatrana dijaspora predstavlja izvor brojnih resursa – ljudskih (nivo obrazovanja, treninga, veština i znanja), finansijskih i preduzetničkih (doznake, strane direktne investicije, trgovina, ušteđevina, poslovna ulaganja, kupovina nepokretnosti, humanitarna pomoć), socijalnih (mreže između članova dijaspore, mreže kojima su povezali zemlju porekla i zemlju prijema; prijateljske i porodične veze, veze sa lokalnom zajednicom i institucijama, profesionalne veze), emocionalnih (posvećenost, nostalgija, dobra volja) i lokalnih (upoznatost sa lokalnim kontekstom i posebna povezanost sa mestom porekla).

Svi navedeni resursi daju kompetitivnu prednost i veću konkurentnost dijaspore u razvijanju preduzetništva nad ostalim preduzetnicima. Sa jedne strane, budući da poznaju situaciju u zemlji porekla i tu imaju razvijenu socijalnu mrežu oni su voljniji da tu započnu poslove, da se uključuju u rizičnije poslovne poduhvate i nova tržišta, nego drugi preduzetnici iz inostranstva. Poznavanje društvenih i kulturnih normi, poslovne kulture i lokalnog jezika, olakšava im poslovanje u zemlji porekla. Sa druge strane,

poznavanje svetskih trendova u određenoj proizvodnji i mreže koje su izgradili u inostranstvu, olakšavaju im da budu uspešnji u osmišljavanju i realizaciji poslovnih poduhvata u odnosu na domaće preduzetnike. Ulaganje u preduzetništvo je dijaspori prihvaljivije nego ostale vrste ulaganja jer u tom slučaju imaju direktniju kontrolu nad svojim sredstvima. Istraživanje indijskih i kineskih preduzetnika u Silikonskoj dolini (Wadhwa i sar, 2009) je pokazalo da su kompanije koje su osnovali imigranti zapošljavale 45,000 radnika i ostvarile prihod od 52 milijarde dolara u 2006. godini.

Dijaspora kroz preduzetništvo može da podstakne razvoj privrede, kreiranja poslova i inovaciju u zemlji porekla, ali i da doprinese bržem pristupu zemlje porekla globalnom tržištu rada, ali i globalnoj mreži znanja i inovacija. Može da pomogne povezivanje preduzetnika, lidera i donosioca odluka u zemlji porekla sa preduzetnicima i investitorima u inostranstvu, bilo da su deo dijaspore ili nisu, da prodiskutuju o mogućoj poslovnoj saradnji ili investicionim mogućnostima u zemlji porekla. Umrežavanje može da se realizuje kroz forume, konferencije, sastanke, ali i virtualno. Dijaspora može da pruži i usluge mentorstva koje zahteva aktivnije podržavanje preduzetništva kroz spajanje preduzetnika ili vlasnika preduzeća koji žele da prošire svoje poslovanje u inostranstvu sa ekspertima i poslovnim liderima u dijaspori. Može biti jednokratno mentorstvo, kao npr. sprovođenje istraživanja tržišta ili studije izvodljivosti, a moguće je organizovati praksu ili posao u firmama u dijaspori u određenom vremenskom peiodu. Dijaspora može da ponudi i treninge kroz koje mogu da se usvoje znanja i veštine potrebne za uspešno pokretanje i vođenje poslovanja. Programi mogu da budu raznovrsni – od toga da stručnjak iz dijaspore prenese znanje preduzetnicima u domovini o poslovnom upravljanju do davanja smernica kako da se pronađu sredstva za počinjanje posla, kao i treninzi posebno prilagođeni poslovanju određene firme.

#### *Podsticaji za preduzetništvo dijaspore*

Uz osobine ličnosti, kao što su sklonost rizikovanju i optimizam, i lične ciljeve, važnu ulogu u podsticanju preduzetništva dijaspore imaju ekonomski, politički i sociokulturni faktori. Njulend i Tanaka (Newland, Tanaka, 2010) navode važnost sledećih faktora:

- Jaka ekonomija. Verovatnije je da će osoba započeti posao u zemlji sa snažnim ekonomskim razvojem, visokim nivoom učešća formalnog sektora, kvalitetnoj i poslovno podržavajućoj pravnoj i regulativnoj sredini i tamo gde postoji lak pristup finansijama. Prema razvojnim indikatorima Svetske Banke, vreme koje je potrebno da se započne posao je u negativnoj korelaciji sa nacionalnim prihodom (World Bank, 2009). Međutim, takođe neuspesi države u obezbeđivanju određenih usluga mogu da budu poslovne mogućnosti za dijasporu.
- Podsticajne politike za dijasporu. Država bi trebala da razvije podsticaje za dijasporu – poreske olakšice za preduzetnike i investitore iz dijaspore zajedno sa specijalnim pravnim statusom, umanjivanje prepreka za uvoz, obezbeđivanje informacija o poslovnim uredbama i zakonima. Ove politike trebale bi da budu pažljivo uvedene i da zapravo izjednače uslove za dijasporu u odnosu na domaće preduzetnike, budući da ulaganje iz inostranstva često nosi dodatne administrativne i finansijske troškove.
- Dobra uprava. Podrazumeva nizak stepen korupcije i dobro funkcionisanje javnih institucija.
- Pristup finansijama. Važno je da se omogući pristup finansijama za sve preduzetničke aktivnosti, bilo da su one male ili velike. Mikrokrediti i mikroštednje su omogućile pokretanje malih preduzeća. Mala preduzeća mogu da se prošire, a takođe su važna jer doprinose smanjenju siromaštva.
- Pozitivno gledanje na preduzetništvo. U nekim se zemljama, kao što je to npr. u Sjedinjenim Američkim Državama, visoko vrednuje individualna inicijativa i uspešno preduzetništvo se nagrađuje bogatstvom i socijalnim statusom. Visoko vrednovanje preduzetništva podstaći će preduzetništvo dijaspore, međutim i suprotno je moguće – ulaganje dijaspore može da se iskoristi za promovisanje preduzetništva i za podsticanje daljih ulaganja dijaspore. Zato je važno da se promoviše uspešno preduzetništvo dijaspore.
- Kritična masa ljudskog i društvenog kapitala. Iako je verovatnije da će osobe sa visokim ljudskim potencijalom postati preduzetnici nego oni sa niskim, potrebno je da takve osobe rade sa sličnim osobama i da imaju pristup socijalnom kapitalu, kao što su mreže i prenos znanja, što podstiče zajednička ulaganja i partnerstvo sadašnjih i bivših kolega. Zato države formiraju tzv. “hot spots“ tehnoloških i obrazovnih institucija

podstičući kreiranje kritične mase. Visokokvalifikovane osobe biraju mesta u kojima postoje drugi talentovani stručnjaci i mogućnost ostvarivanja sinergije, inovacije i uspeha; infrastruktura koja omogućuje dobre uslove rada, i tamo gde procenjuju da će se njihovo ulaganje ljudskog kapitala isplatiti. Ne treba zaboraviti da su i životni stil i uslovi života za porodicu važni faktori za donošenje odluke o mestu življenja.

I na kraju treba imati u vidu da dijasporu čine pojedinci sa različitim istorijama, strategijama, očekivanjima i potencijalima. Stoga prilikom razvoja politika treba da se ima u vidu i kolektivna i individualna dimenzija dijaspore. Neke mere treba da budu usmerene na grupe, kao što je podržavanje naučnih mreža dijaspore ili usmeravanje kolektivnih fondova u projekte lokalne zajednice. Druge mere treba da budu usmerene na pojedinca – snižavanje troškova prenosa, pojednostavljenje pravila o državljanstvu, poreske olakšice ili sl.

Najveći broj visokokvalifikovanih kadrova vraća se iz Sjedinjenih Američkih Država u Indiju i Kinu. Nema tačnih podataka, ali se pretpostavlja da se godišnje vraća oko desetine hiljada. Npr. Ministarstvo obrazovanja u Kini procenjuje da se u Kinu vratilo 108,000 Kineza u 2009. godini, što predstavlja porast od 56% u odnosu na prethodnu godinu. U 2010. taj broj je porastao na 134,800. Povratnici ukazuju na tri osnova faktora koji su uticali na njihov povratak: poslovne prilike, porodične veze i kvalitet života. (Wadhwa i sar, 2011)

*Kako razviti saradnju sa dijasporom?*

Jonesku (Ionescu, 2006) je dala konkretne korake kako razviti saradnju sa dijasporom:

1) Identifikovati ključne razvojne prioritete i konkretne projekte kako bi se napravio zajednički program sa dijasporom

Važno je kroz ozbiljnu analizu utvrditi razvojne prioritete u zemlji i definisati ih kako se ne bi stvorili nerealistični planovi i neispunjena očekivanja. Pri pisanju razvojnih strategija treba pozvati i predstavnike dijaspore i nastojati ih uključiti u razvojne planove. Treba ih povezati sa postojećim razvojnim institucijama (projekti investiranja,



mikrokrediti, zajednički fondovi), inovativnim razvojnim praksama (poslovnim inkubatorima, klasterima preduzeća, socijalnim preduzećima, ženskim mrežama, poslovnim uslugama, aktivnostima privredne komore, treninzima) i različitim akterima u zajednici – predstavnicima privatnog sektora, nauke, javnog sektora (bolnice, škole), međunarodnih organizacija, organizacijama civilnog društva i sl.

2) Definisati i identifikovati dijasporu

Važno je prikupiti podatke o dijaspori – veličinu, geografsku rasprostranjenost, pol, starost, obrazovanje, veštine, radni status, imovinski status, doprinos trgovini, nivo direktnih ulaganja i doznaka, pripadnost mrežama, grupama, organizacijama i udruženjima sa razvojnim ciljevima. Takođe treba utvrditi koji podaci nedostaju, šta su prepreke identifikovanju podataka i kako ih unaprediti kroz popis stanovništva, analizu ulaznih i izlaznih tokova, upitnike, registraciju u inostranstvu, razmenu podataka sa zemljama destinacije. Razumevanje raznovrsnosti dijaspore može pomoći identifikovanju različitih resursa članova dijaspore.

3) Identifikovati partnere u dijaspori i prepoznati njihove interese

Važno je prepoznati postojeće inicijative dijaspore – programe u zajednici, mreže, udruženja, stručne i poslovne klubove; i pronaći načine da se podrže i povežu sa razvojnim potrebama zemlje.

4) Identifikovati kako i gde dijaspora može da da specifičan doprinos razvoju

Potrebno je klasifikovati dijasporu prema profesiji, kvalifikacijama i veštinama i uključivati ih u rešavanje izazova uočenih u pojedinim sektorima – informativno-tehnološkom, zdravstvu, obrazovanju i sl. Takođe je lakše tražiti njihov doprinos za specifične regije i mesta za koje su vezani.

5) Razviti podsticaje koji će privući dijasporu da učestvuje u razvojnim programima

Prvenstveno treba omogućiti realizaciju prava pripadnika dijaspore kao što su dvojno državljanstvo, pravo glasa, imovinska prava, socijalna prava, lična karta ili specijalna identifikaciona karta. Treba im omogućiti pristup kreditima i mikrokreditima, uslove registriranja posla, usloge transfera doznaka po niskim cenama. Važno je obezbediti i prenos socijalnih prava, penzija, ušteđevina, invalidnina između zemlje porekla i zemlje prijema. Pojednostavljenje birokratskih procedura svakako će biti podsticaj i za ulaganje dijaspore, međutim moguće je uvesti i specijalne podsticaje za dijasporu nuđenjem

finansijskih prednosti, fiskalnih podsticaja i poreskih olakšica. U tom slučaju treba proceniti moguće negativne reakcije domaćih preduzetnika i načine na koje se one mogu prevazići.

6) Identifikovati glavne prepreke saradnji sa dijasporom

Potrebno je raditi na identifikovanju i uklanjanju prepreka saradnji sa dijasporom – neadekvatna saobraćajna infrastruktura, bankarski sistem, birokratske procedure, slaba partnerstva, korupcija, nedostatak mreža podrške, nejasni sagovornici u vlasti, slabe konzularne usluge i sl.

7) Izabrati adekvatne društvene mere i politike

Prema identifikovanim preprekama saradnji sa dijasporom i mogućim podsticajima potrebno je izabrati naprikladnije i najefektnije društvene mere i politike, i to direktne (poreske olakšice, uklapajući fondovi, programi ljudskog kapitala, informativne kampanje, događaji okupljanja dijaspore u domovini, stipendije i sl.) i indirektno (razvoj infrastrukture, smanjivanje birokratskog tereta, razvijanje partnerstva, razvijanje generalnih stimulativnih finansijskih i poslovnih instrumenata).

8) Izgraditi kapacitete države da radi sa dijasporom

Važno je da podrška dijaspori dolazi i sa najviših nivoa vlasti koji daju legitimnost razvijenim politikama prema dijaspori, ali isto tako je važno unaprediti usluge koje pružaju javne službe pripadnicima dijaspore. Ovom razvijanju kapacitete doprineće i razmene iskustva sa drugim zemljama koje su razvile dobru saradnju sa svojom dijasporom, kao i povezivanje dijaspore sa širim razvojem, migracionom politikom i istraživačkim kontekstom.

9) Osigurati koherentnost politika

Važno je osigurati koherentnost politika prema dijaspori na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, ali i koherentnost domaćih politika sa politikama zemalja destinacije na svim tim nivoima. Takođe je potrebno osigurati kompatibilnost politika prema dijaspori sa razvojnim politikama.

U Prilogu 1 nalaze se 20 pitanja na koje je potrebno odgovoriti prilikom razvijanja politika za saradnju sa dijasporom.
---

## Primeri dobre prakse



*GlobalScot*<sup>1</sup> je mreža poslovnih lidera osnovana sa ciljem da doprinese uspešnom poslovanju Škotske. Mrežu čine 600 lidera rasprostranjenih u svim delovima sveta: 36% u Americi, 22% u Evropi, na Bliskom Istoku i Africi, 19% Azija-Pacifik, 23% u Velikoj Britaniji. Takođe pokrivaju brojne oblasti poslovanja: hemijske nauke, inovativne tehnologije, finansijske usluge, prirodne nauke, građevina, digitalna tržišta, energija, hrana i piće, turizam, vazdušno-kosmički prostor, sektor odbrane. Članstvo ostvaruju samo uspešni preduzetnici, kroz proces selekcije i ne mogu da se učlanjuju radi ostvarenja lične dobiti. Oni daju profesionalne savete škotskim kompanijama za uključivanje na globalno tržište. Nude podršku u planiranju, znanja i veštine, mrežu podrške i kontakte. Organizuju događaje na kojima povezuju škotske kompanije sa kompanijama iz inostranstva. Razvijaju lidere. Oblikuju budućnost škotskih ključnih industrija dajući uvid u postojeće trendove – nove mogućnosti u poslovanju i nova geografska područja. Promovišu ulaganja u Škotsku.

*Ad-Astra*<sup>2</sup> mreža naučnika u Rumuniji je nastala sa dva osnovna cilja: 1) da unapredi nacionalnu i međunarodnu vidljivost naučnih rezultata naučnika koji su poreklom iz Rumunije, i 2) da unapredi kvalitet istraživanja u Rumuniji. Počela je 2000. godine kao forum rumunskih studenata i mladih istraživača obrazovanih u inostranstvu u Bukureštu koji je podržao predsednik Rumunije i Američka ambasada. Zatim je nastao *Ad-Astra*

<sup>1</sup> <https://www.sdi.co.uk/globalscot/>, pristupljeno 28.12.2012.

<sup>2</sup> <http://www.ad-astra.ro/>, pristupljeno 28.12.2012.

*časopis* (2001), vebsajt [www.ad-astra.ro](http://www.ad-astra.ro) (2002) i na kraju je registrovana kao organizacija civilnog društva u Rumuniji (2002). Ova mreža je doprinela reformi obrazovnog i istraživačkog sistema u Rumuniji. Nacionalni savet za naučna istraživanja i visoko obrazovanje uveo je nove kriterijume za evaluaciju, selekciju i finansiranje istraživanja; izbor profesora je postao transparentniji, kao i kriterijumi za univerzitete i procenu uspešnosti naučnika i istraživača. Takođe je i društveno angažovana. Pokrenula je peticiju protiv otvaranja rudnika zlata u Transilvaniji (Rosia Montana) baziranu na naučnim argumentima. Zahtevala je promenu Zakona o rudarstvu i otvorila debata u Evropskom parlamentu. Angažovanje mreže imalo je za posledicu referendum na kojem je većina građana glasala protiv otvaranja rudnika.

## **Dijaspora Srbije**

### *Obim i struktura dijaspore*

Srbija je tradicionalno emigraciona zemlja, iz koje se odlazilo i dalje se odlazi prvenstveno zbog socio-ekonomskih i/ili političkih razloga. Emigracioni talasi iz Srbije mogu se podeliti na šest ključnih razdoblja: 1) ekonomska emigracija od kraja XIX veka do Prvog svetskog rata, uglavnom u Ameriku, 2) između Prvog i Drugog svetskog rata, uključujući i povratak migranata iz prekomorskih zemalja u Srbiju (30-ih godina XX veka), 3) ratna i posleratna politička emigracija 40-ih i 50-ih godina XX veka, pretežno u prekomorske zemlje, 4) ekonomska emigracija u periodu od 1960. do 1980, kada su zemlju napuštali uglavnom niskokvalifikovani radnici koji su odlazili u zemlje zapadne Evrope, 5) političko-ekonomska emigracija 90-ih godina XX veka, koju je karakterisao odlazak velikog broja visokokvalifikovanih osoba, tzv. odliv mozgova i 6) talas koji počinje 2000. godine (Grečić, 2010).

Tačnih podataka o broju i strukturi dijaspore nema. Ministarstvo dijaspore i vera Republike Srbije definisalo je dijasporu kao „državljanke Republike Srbije koji žive u inostranstvu; pripadnike srpskog naroda iseljenike sa teritorije Republike Srbije i iz regiona i njihove potomke“ (Zakon o dijaspori i Srbima u regionu, 2009). Prema toj definiciji Ministarstvo procenjuje da ima oko 4 miliona pripadnika dijaspore Srbije.

Međutim, u poslednjem Migracionom profilu Republike Srbije (2010), Ministarstvo je dalo prikaz 2,774,500 pripadnika dijaspore prema zemljama destinacije (Tabela 1). To su najčešće USA, Nemačka, Austrija, Kanada, Australija, Francuska i Švajcarska.

Tabela 1. Procena veličine dijaspore prema zemlji destinacije<sup>3</sup>

<b>Zemlje destinacije</b>	<b>Procenjena populacija dijaspore</b>
SAD	1.000.000
SR Nemačka	500.000
Austrija	300.000
Kanada	200.000
Australija	200.000
Francuska	120.000
Švajcarska	120.000
Velika Britanija	80.000
Švedska	75.000
Beneluks	50.000
Italija	20.000
Ruska Federacija	20.000
Južna Afrika	20.000
Turska	15.000
Brazil	8.000
Danska	7.000
Novi Zeland	7.000
Čile	5.000
Argentina	5.000
Kipar	5.000
Afrika (ostatak)	5.000
Finska	4.000
Bivše zemlje SSSR	3.000
Kina	3.000
Norveška	2.500
<b>Ukupno</b>	<b>2.774.500</b>

Izvor: Ministarstvo vera i dijaspore

U razvijanju saradnje sa dijasporom, za početak moglo bi se krenuti od novijih migracionih tokova i građana Republike Srbije na radu u inostranstvu, koji su zajedno sa porodicama obuhvaćeni popisima stanovništva u Srbiji. Jelena Predojević-Despić (2010,

<sup>3</sup> Preuzeto iz Migracioni profil Republike Srbije za 2010. godinu, Vlada Republike Srbije, 2011

2011) je upoređivanjem obima i strukture stanovništva Srbije u inostranstvu obuhvaćenim popisom stanovništva Republike Srbije u periodu od 1971. do 2002. ukazala na dinamiku razvoja emigracionih tokova iz Srbije<sup>4</sup>. Iz Tabele 2, može se videti da je procenat emigranata u odnosu na ukupno stanovništvo Srbije rastao od 2,8% zabeležen tokom popisa 1971.godine kada su prvi put obuhvaćeni emigranti do 5,3% u popisu stanovništva 2002.godine. Ovaj porast procenta emigranata u ukupnom stanovništvu odražava porast procenta emigranata u ukupnom stanovništvu Centralne Srbije u istom periodu od 2,5% do 5,9%, dok se u Vojvodini procenat emigranata smanjivao od 3,6% 1971. do 2,4% u 1991.godini, da bi zabeležio ponovni porast na 3,4% u 2002. godini. Procenat žena u emigracionim tokovima raste, što je verovatno povezano sa procesom spajanja porodice.

Tabela 2. Broj i polna struktura emigranata iz Srbije (bez Kosova)<sup>5</sup>

God.	Srbija				Centralna Srbija				Vojvodina			
	Ukupno	%	M	Ž	Ukupno	%	M	Ž	Ukupno	%	M	Ž
1971	203981	2.8	59.3	40.7	133389	2.5	61.2	38.8	70592	3.6	55.8	44.3
1981	269012	3.5	54.5	45.5	203421	3.6	55.0	45.0	65591	3.2	53.0	47.0
1991	273817	3.5	54.3	45.7	226295	3.9	54.4	45.6	47522	2.4	53.9	46.1
2002	414839	5.3	53.3	46.7	344151	5.9	53.4	46.6	70688	3.4	52.8	47.2

Zemlje destinacije ovih građana su uglavnom zemlje zapadne Evrope – Nemačka, Austrija, Švajcarska i Francuska (Tabela 3). U ovim zemljama, prema popisu iz 2002.godine boravi skoro 70% ukupnog stanovništva u inostranstvu. Međutim, javljaju se

<sup>4</sup> Despić-Predojević takođe je ukazala da je po pravilu obuhvat lica u inostranstvu mnogo manji nego obuhvat stanovništva u zemlji i da se procenjuje da je u popisima iz 1981. i 1991. obuhvaćeno 30% manje stanovništva u inostranstvu.

<sup>5</sup> Preuzeto iz rada Jelene Despić-Predojević (2010): Main territorial characteristics of emigration from Serbia to EU: from guest workers to chain migration, 7th IMISCOE Annual Conference, 13-14 September 2010, Liege – Belgium Workshop: South-Eastern Europe and the European Migration System: driving forces and new patterns of mobility?

i nove destinacije, kao što su Italija, Velika Britanija i Mađarska. Kada je reč o naučnoj dijaspori ona je najviše prisutna u SAD i to na istočnoj i zapadnoj obali, ali i na severu, uz Kanadu. Zemlje njihovog odredišta su takođe i zemlje EU – Velika Britanija, Nemačka, Švedska, Švajcarska i Austrija (Grečić, 2010). Prema rečima profesora Filipovića<sup>6</sup>, naši doktori nauka sve češće odlaze i u Južnoafričku Republiku, a poslednjih godina i u Kinu i zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza, posebno u Rusiju.

Tabela 3. Zemlje destinacije emigranta iz Centralne Srbije i Vojvodine (%)

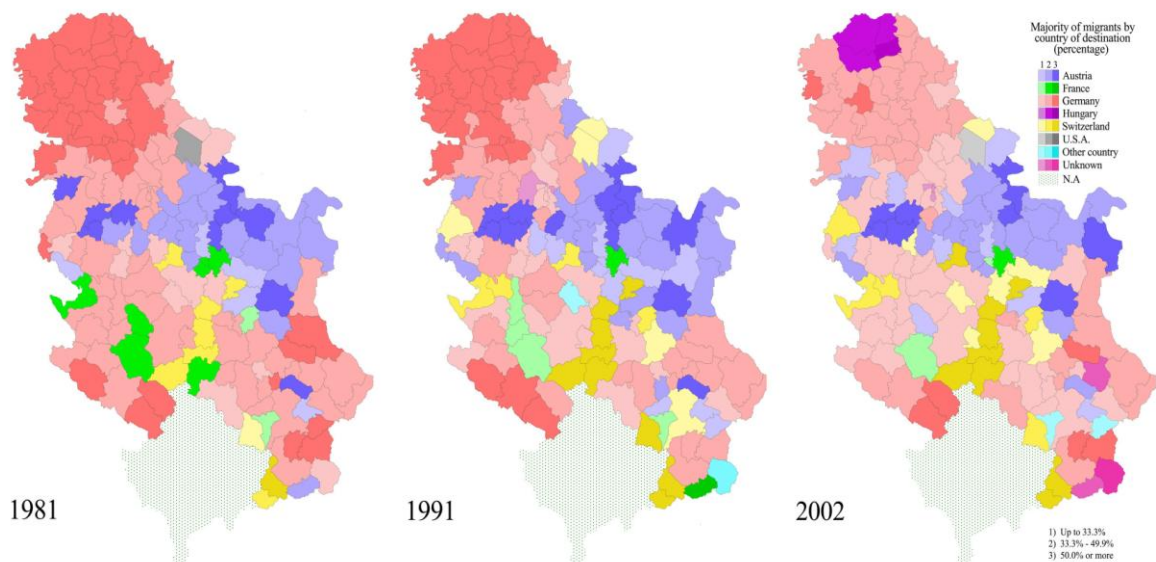
	Centralna Srbija				Vojvodina			
	1971	1981	1991	2002	1971	1981	1991	2002
Ukupno								
Austrija	23.1	26.0	26.5	22.1	13.3	15.1	17.8	16.9
Francuska	18.6	15.3	9.5	7.3	4.3	3.6	2.7	2.6
Italija	-	1.4	2.3	5.3	-	0.3	0.8	3.3
Nemačka	38.6	31.6	20.9	23.0	59.4	54.0	44.1	33.4
Švajcarska	3.8	10.6	15.2	17.5	2.3	5.3	8.2	7.6
Švedska	4.1	4.3	3.5	3.3	4.7	5.4	4.5	4.0
Velika Britanija	-	0.4	0.7	1.0	-	0.3	0.4	1.2
SAD	2.3	1.2	2.3	2.5	5.7	1.8	2.3	3.5
Kanada	1.8	2.1	2.3	3.7	4.1	4.8	4.2	5.1
Mađarska	-	-	-	0.1	-	-	-	7.1

Predojević-Despić (2010, 2011) je kroz teritorijalnu analizu emigracionih kretanja utvrdila da se u Srbiji izdvajaju tri velike emigracione zone: 1) centralni i istočni delovi zemlje – Braničevski, Borski i Pomoravski okrug, 2) južni delovi Zlatiborskog i Raškog okruga i 3) delovi Pčinjskog i Jablaničkog okruga, posebno opštine Preševo i Bujanovac. Ove emigracione zone se razlikuju prema vremenu njihovog nastanka, obeležjima emigranata – polnoj, starosnoj, obrazovnoj i nacionalnoj strukturi, i pravcima emigriranja. Centralni i istočni delovi zemlje poznati su po izrazitoj emigraciji već iz

<sup>6</sup> U svetu 20000 srpskih doktora nauka, 9.06.2012, B92,  
[http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=06&dd=09&nav\\_category=12&nav\\_id=61706](http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=06&dd=09&nav_category=12&nav_id=61706)  
 4

popisa 1981. i 1991. godine, dok su druge dve emigracione zone nastale u najvećoj meri 1990-tih godina. U pet opština – Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje i Priboj, između 1991. i 2002.godine, zabeležen je rast broja emigranata sa 5,4 na 30,9 hiljada. Ove dve emigracione zone karakteriše i manje učešće žena u ukupnom stanovništvu u inostranstvu i veći udeo dece i mladih do 20 godina. Iz svih tri zona značajno je učešće ruralnog stanovništva. Iako je obrazovna struktura prema popisu stanovništva iz 2002.godine, kod svih grupa emigranata lošija od proseka u Srbiji, emigratni iz istočne Srbije imaju najniže obrazovanje (29% bez OŠ, 54% sa OŠ, 15% sa SSS i 2% za višom i fakultetom), što je razumljivo budući da su ranije otišli iz zemlje i predstavljaju stariju populaciju. Bolju obrazovnu strukturu imaju emigranti iz Zlatiborskog i Raškog okruga – 11% bez OŠ, 38% sa OŠ, 44% sa završenom srednjom školom i 6% sa višom i fakultetom. Što se tiče nacionalnosti, stanovništvo u inostranstvu iz istočne Srbije je u 80% slučajeva srpske nacionalnosti, 13% je vlaškog porekla i manje od 1% Roma. Iz Bujanovca i Preševa, 90% je emigranata albanske nacionalnosti, dok je Srba svega 1,5% i Roma 4%. Iz pet navedenih opština na jugozapadu Srbije više od 90% emigranata je bošnjačke/muslimanske nacionalnosti, a Srba je svega 5%.

Mapa 1. Zemlje destinacije emigranata iz Srbije prema opštinama





U odnosu na zemlje destinacije (Mapa 1), najveće učešće stanovništva iz centralne i istočne Srbije jeste u Austriji, Nemačkoj i Francuskoj. Stanovništvo iz pet opština u Sandžaku čini petinu lica iz centralne Srbije u Nemačkoj. U Švajcarskoj je najveći udeo emigranata iz Pomoravskog regiona i Bujanovca i Preševa. Ovakva teritorijalna analiza ima značaj upravo da se utvrde društvene mreže i socijalni kapital koji postoji na lokalu i mogućnosti da se oni aktiviraju za razvoj zajednice.

Upoređivanjem popisa stanovništva u inostranstvu 1981. i 2002. godine, može se videti da se obrazovna struktura emigranata značajno poboljšala. Broj emigranata bez završene osnovne škole se smanjio sa 44% na 33%, onih sa OŠ je porasto sa 30% na 35%, broj emigranata sa SSS je porastao sa 20% na 32% i sa visokim obrazovanjem sa 3% na 10%. Ovaj nalaz je u skladu sa povećanim intezitetom emigracije visokokvalifikovanih kadrova iz Srbije i identifikovanim fenomenom odliva mozgova 1990-tih. U Srbiji postoji konsenzus o izraženosti fenomena odliva mozgova, ali ne i o njegovom opsegu. U *Strategiji naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije 2010-2015* (2010: 15) navodi se da je 19.000 visokoobrazovanih građana od 1990. godine napustilo Srbiju, sa druge strane Dokvier i Rapaport (Docquier i Rapoport, 2011: 7) su izneli podatak za 2000. godinu da se tadašnja Srbija i Crna Gora sa 161.885 visokoobrazovanih emigranata nalazila među top 30 zemalja sveta, što je u skladu sa OECD podacima (2008: 87) o 11,5% ili 120,060 visokoobrazovanih od ukupno 1,044,000 građana rođenih u Srbiji i Crnoj Gori koji žive u OECD zemljama. Profesor dr Filipović<sup>7</sup>, koji je doktorirao na temu srpske naučne dijaspore, tvrdi da se 20.000 doktora nauka iz Srbije nalazi u svetu.

Starosna struktura emigranata iz Srbije (Tabela 4), prema podacima OECD zemalja (2008), jeste veoma povoljna, odnosno u najvećem procentu (74%) radi se o radno sposobnom stanovništvu, između 25 i 65 godina. Radni status naših građana u OECD zemljama (Tabela 5) jeste takav da je 48% zaposlenih i to u značajnom procentu više muškaraca (58%), nego žena (38%) kojih je više među radno neaktivnim stanovništvom

---

<sup>7</sup> *U svetu 20000 srpskih doktora nauka*, 9.06.2012, B92, [http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=06&dd=09&nav\\_category=12&nav\\_id=61706](http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=06&dd=09&nav_category=12&nav_id=61706)

(56%) nego muškaraca (33%). Nezaposlenih je svega 7,6% i to u nešto većem procentu muškaraca (9%) nego žena (6%).

Tabela 4. Starosna i polna struktura građana rođenih u Srbiji i Crnoj Gori koji žive u OECD zemljama, populacija 15+

Godine	Muškarci		Žene		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
15-24	71154	13.4	60021	11.7	131175	12.6
25-64	400905	75.5	372951	72.7	773856	74.1
65+	58941	11.1	80028	15.6	138969	13.3
Total	531000	50.86%	513000	49.14%	1044000	100

*Izvor: A Profile of Immigrant Populations in the 21st Century: Data from OECD Countries, 2008*

Tabela 5. Radni status i polna struktura građana rođenih u Srbiji i Crnoj Gori koji žive u OECD zemljama, populacija 15+

Radni status	Muškarci		Žene		Ukupno	
	Broj	%	Broj	Broj	%	Broj
Zaposleni		57.6		38.4		48.3
Nezaposleni		9.2		5.9		7.6
Neaktivni		33.2		55.7		44.1
Total	539000	51.58	506000	48.42	1045000	100

*Izvor: A Profile of Immigrant Populations in the 21st Century: Data from OECD Countries, 2008*

Analiza obima i strukture dijaspore pokazuje da u razvijenim zemljama postoji značajni resurs građana iz Srbije, obrazovanih, radno sposobnih i sa određenim radnim iskustvom, koji bi mogli značajno da doprinesu društveno-ekonomskom razvoju Srbije, a posebno u mestima i regionima iz kojih su potekli.

### *Politike usmerene na dijasporu*

Odnos države Srbije prema migracijama i dijaspori se menjao kroz istoriju, a posledično su se menjale i migracione politike. Interesantno je da je Srbija sredinom 19.veka imala strategiju stvaranja obrazovne elite slanjem mladih ljudi na obrazovanje u inostranstvo prema potrebama državnih službi, koji su za vreme boravka u inostranstvu imali zadatak da izveštavaju o svojim postignućima, a po povratku da primene naučeno kroz rad u državnoj službi i razvijanje pojedinih fakulteta (Trgovčević, 2003).

Posle drugog svetskog rata mogu se razlikovati nekoliko faza jugoslavenske migracione politike: 1) represivna faza od sredine 50-tih do 1962, 2) regulisanje odlaska na rad u inostranstvu od 1962. do 1965.godine, 3) faza maksimalizacije u periodu 1965-1972, i 4) faza počinje 1972.godine kada se teži uspostavi kontrole nad migracionim tokovima prema potrebama jugoslovenske države (Ivanović, 2012). U toj četvrtoj fazi, postalo je vidljivo kroz popis stanovništva 1971. godine da se broj građana u inostranstvu značajno povećao, da su građani odlazili mimo službi za zapošljavanje (samo 44% je otišlo u inostranstvo putem posredovanja države), više od 50% radnika je odlazilo iz razvijenih područja, veći broj radnika je bio visokokvalifikovan i već zaposlen i njihov odlazak nije bio baš „privremen“ kako se očekivalo. Ovako stanje stvari vodilo je ka ekonomskim, demografskim, socijalnim i sigurnosnim problemima. Zato je državni vrh odlučio da pomoću migracionih politika spreči masovan odlazak radnika, naročito odlazak stručnih i kvalifikovanih radnika, i stimuliše njihov povratak i to uvođenjem carinskih i poreskih olakšica. Naftna kriza u oktobru 1973.godine je dovela do toga i da zemlje Zapadne Evrope prestanu sa svojim programima regrutacije radnika iz inostranstva i uvedu restriktivne migracione politike. U tom periodu ove zemlje prihvatale su sve veći broj supružnika, dece i drugih članova porodice radnika na privremenom radu koji su odlučili da trajno ostanu u inostranstvu. Organizovano zapošljavanje naših radnika u ovim zemljama ponovo opada 1992.godine zbog sankcija koje je Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija nametnuo Srbiji i prekidom ili privremenim obustavljanjem bilateralnih sporazuma o zapošljavanju sa glavnim zemljama destinacije (Kupiszewski i

sar, 2012). Tada se povećavaju prekomorski migracioni tokovi iz Srbije, pod uticajem migracionih politika zemalja destinacije i van kontrole vlade Srbije.

Danas su migracije i dijaspora prepoznati kao razvojni resurs u brojnim strategijama. Nekadašnje Ministarstvo vera i dijaspore, sada Kancelarija za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu, razvilo je *Strategiju očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu* (2011) sa osnovnim ciljevima „vraćanja poverenja dijaspore u matičnu državu; poboljšanja položaja dijaspore i Srba u regionu, u stranim zemljama u kojima žive; jačanja svesti u domaćoj javnosti o značaju dijaspore i Srba u regionu; umrežavanja“ (str.9). Namera je da se podstakne razvoj zemlje kroz ekonomsku, naučnu, tehnološku, kulturnu, prosvetnu i sportsku saradnju sa dijasporom; ali i da dijaspora pomogne pri integrativnim procesima u EU i unapređenju ugleda Republike Srbije u svetu. U tu svrhu plan je da se uradi geografsko, strukturalno i organizaciono mapiranje dijaspore.

U *Strategiji za upravljanje migracijama i Akcionom planu* (Komesarijat za izbeglice i migracije) integrisane su mere iz drugih strategija budući da je ovo krovna strategija za upravljanje migracijama. Navodi se potreba za izradom programa i projekata u saradnji sa međunarodnim organizacijama za „privremeni povratak visoko-obrazovne radne snage koja je otišla iz Republike Srbije“, „korišćenje njihovog znanja i veština na daljinu“, ali i za njihov povratak i aktivno uključivanje na tržište rada.

*Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije 2010-2015* (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja) planira da „bolje iskoristiti“ dijasporu – prvo kroz identifikaciju njenih članova i njihovih potencijala (kreiranje baze), a zatim kroz razvijanje različitih vidova saradnje kao što je njihovo uključivanje u proces recenzije projekata, u nacionalne projekte i zapošljavanje na institutima i fakultetima. Namera je da se razvijaju i programi povratka – kraći i duži studijski boravci i obezbede neophodna sredstava za okupljanje istraživačkih timova i nabavku neophodne opreme za istraživanja. Ovde svakako treba spomeniti *Nacionalnu strategiju i Akcioni plan za mlade* (Ministarstvo za omladinu i sport) koji su razvijeni 2008.godine kroz koje se nastoji

sprečiti trajan odlazak mladih iz zemlje i podstaknuti mobilnost i međunarodna saradnja mladih.

Značajno je da su i razvojne strategije uključile mere usmerene na podsticanje mobilnosti, saradnje sa dijasporom i njihovog povratka. *Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije od 2006. do 2012.godine* i akcioni plan naglasili su značaj mobilnosti, pridruživanja jedinstvenom evropskom obrazovnom prostoru i ulaganja u efikasnu naučnu istraživačku strukturu. *Nacionalna strategija održivog razvoja 2007-2017* i akcioni plan ukazali su na potrebu da se razviju programi za najtalentovanije mlade naučnike u zemlji, da se podstiče kretanje naših istraživača u zemlji i inostranstvu, da se uspostave veze sa akademskom dijasporom, kao i „razvoj adekvatne politike povratka i zapošljavanja“. U *Strategiji regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012.godine* i akcionom planu navode se mere usmerene na uključivanje stručnih i finansijskih resursa dijaspore u privredni razvoj zemlje, ali i za stvaranje uslova za radno angažovanje povratnika.

Budući da se uvek ukazuje na nedostatak podataka kao prepreku razvijanja adekvatnih mera i politika značajno je da je u *Strategiji razvoja zvanične statistike u Republici Srbiji u periodu od 2009. do 2012. godine* planirano redovno godišnje istraživanje unutrašnjih i spoljnih migracija. Istraživanje spoljnih migracija će se zasnivati na rezultatima Popisa stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. godine i na bazama podataka dobijenih od Ministarstva unutrašnjih poslova.

Međutim i dalje ostaje izazov implementacije i koordinacije ovih mera obuhvaćenih raznim strategijama. Koordinaciono telo za praćenje i upravljanje migracijama moglo bi da pomogne u prevazilaženju ovih izazova. Koordinaciono telo je osnovano 2009. godine i čine ga gotovo svi ministri<sup>8</sup> čija su ministarstva nadležna za određeni deo migracionih

---

<sup>8</sup> 1) dr Jovan Krkobabić, potpredsednik Vlade; 2) Ivica Dačić, prvi potpredsednik Vlade – zamenik predsednika Vlade i ministar unutrašnjih poslova; 3) mr Božidar Đelić, potpredsednik Vlade, zadužen za evropske integracije; 4) Nebojša Čirić, ministar ekonomije i regionalnog razvoja; 5) mr Vuk Jeremić, ministar spoljnih poslova; 6) Rasim Ljajić, ministar rada i socijalne politike; 7) mr Srđan Srećković, ministar vera i dijaspore; 8) Milan Marković, ministar za ljudska i manjinska prava, državnu upravu i

tokova. Tada je predviđeno da radom Koordinacionog tela rukovodi dr Jovan Krkobabić, tadašnji potpredsednik Vlade. U radu Koordinacionog tela učestvuje komesar Komesarijata za izbeglice. Komesarijat za izbeglice je određen da pruži administrativnu, operativnu i tehničku podršku ovom telu. Stoga je osnovao radnu grupu koju čine menadžeri na srednjem nivou svih navedenih ministarstava uz predstavnika Republičkog zavoda za statistiku. Ova radna grupa je napisala Strategiju i akcioni plan za upravljanje migracijama, Zakon o upravljanju migracijama, Migracioni profil koji je znatno obimniji i informativniji nego prethodni. Takođe planira da razvije jedinstven sistem prikupljanja, organizovanja i razmene podataka. Komesarijat je organizovao i lokalne savete za migracije koji bi trebali da pomognu boljem praćenju migracija na lokalnom nivou i koordiniranju aktivnosti sa aktivnostima na nacionalnom nivou.

### *Saradnja sa dijasporom*

U 2012, bivši ministar vera i dijaspore<sup>9</sup> u intervjuu, indikativnog naziva *Zašto naši iz sveta ne ulažu u Srbiju*, je ukazao na dosadašnja postignuća u razvijanju saradnje sa dijasporom. Prema podacima Narodne Banke Srbije u periodu od 2000. do 2010. godine stiglo je 27,6 milijardi evra deviznih doznaka iz inostranstva u Srbiju. U istom periodu Svetska banka je zabeležila da je u Srbiju ušlo 42,96 milijardi dolara deviznih doznaka. Prema rečima ministra, u periodu od 2000. do 2012. godine dijaspora je direktno investirala u srpsku ekonomiju 550 miliona dolara i osnivanjem malih i srednjih preduzeća zaposlila oko 25.000 ljudi.

Napori koji su uloženi u razvijanje saradnje sa dijasporom uglavnom su bili usmereni na razvijanje institucionalnog mehanizma koju bi tu saradnju olakšao. Donet je Zakon o dijaspori i Srbima u regionu. Osnovana je prva Skupština dijaspore i Srba u regionu kao najviše predstavničko telo u kojem su zastupljeni delegati sa svih kontinenata i iz regiona,

---

lokalnu samoupravu; 9) Goran Bogdanović, ministar za Kosovo i Metohiju. Nedostaju predstavnici Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i Ministarstva omladine i sporta.

<sup>9</sup> Intervju: *Zašto naši iz sveta ne ulažu u Srbiju*, Srđan Srećković, ex ministar vera i dijaspore, 28.09.2012.

kao i Savet za Srbe u regionu kojim predsedava predsednik Republike i koji unapređuje regionalnu saradnju uz podršku našim sunarodnicima.

*Ministarstvo vera i dijasporo* je pokušalo da unapredi privrednu saradnju sa dijasporom kroz prezentovanje investicionih projekata dijaspori. Urađen je i distribuiran elektronski katalog sa ponudom 193 konkretna investiciona projekta iz 68 opština i gradova. Najviše projekata je usmereno na turizam (40,6%), zatim na industrijske zone (20,3%), infrastrukturu (18,7%), oblast agrara i proizvodnju zdrave hrane (10,3%) i na ekologiju (9,3%). Promocija se radi u saradnji sa Centrom za dijasporu u Privrednoj komori Srbije, 16 centara za dijasporu na lokalnu (pri regionalnim privrednim komorama) i 12 kancelarija za dijasporu koje su osnovale lokalne samouprave. Ova tela bi trebala da promovišu i pružaju podršku investitorima iz dijasporo i povratnicima iz inostranstva u razvoju poslovanja. U privrednoj komori postoji i Poslovni savet za dijasporu koji je operativno telo sastavljeno od predstavnika iz dijasporo i predstavnika ministarstava i drugih organa i organizacija u zemlji. Imenuje ga Upravni odbor Privredne komore Srbije. Predsednik Poslovnog saveta je predsednik Privredne komore Srbije. Mandat Poslovnog saveta traje četiri godine. Prvi saziv je bio 2001. godine. Aktuelni saziv ima ukupno 49 članova i to 32 iz dijasporo i 17 iz matice i njegov mandat traje do 2014. godine. Organizovan je i Dijasporna klub – mreža koja virtuelno povezuje poslovne ljude iz Srbije i dijasporo, pomažući im da razmene znanje i poslovne kontakte. Privredna komora izdaje i informativni list za dijasporu – Dijasporna Info. Ministarstvo vera i dijasporo organizovalo je prakse za studente iz dijasporo u državnoj upravi i lokalnim samoupravama, kao i u poznatim kompanijama u saradnji sa privrednom komorom, sa ciljem prenosa i usvajanja znanja, upoznavanja sa uslovima u zemlji i podsticanja njihovog eventualnog povratka u Srbiju.

*Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja* pokušalo je da unapredi saradnju sa naučnom dijasporom kroz kreiranje baze od 586 naučnika. Podstiče se i njihovo učešće u istraživačkim projektima. Prema „Aktu o izboru, vrednovanju i finansiranju programa za ciklus istraživanja 2010 – 2014“ učešće jednog istraživača iz inostranstva vrednuje se sa jednim bodom, a dva ili više istraživača sa dva boda, od ukupno 110 bodova koji se mogu

dobiti za projekat. Predviđa se i uključivanje dva inostrana recenzenta. Ministarstvo u saradnji sa privrednom komorom organizuje nacionalno takmičenje za najbolju tehnološku inovaciju, na koje se pozivaju i predstavnici dijaspore da uzmu učešće kao recezenti i takmičari, da motivišu druge da učestvuju, da pomognu oko nagradnog fonda i organizacije takmičenja. Nagradni fond se kretao od 20.000 do 180.000 dinara.

Posebni podsticaji za ulaganje dijaspore nema, ali oni mogu da koriste podsticaje koje država daje domaćim i stranim preduzetnicima. *Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije* (SIEPA) sa jedne strane pomaže srpskim preduzećima da izvezu svoje proizvode i usluge i postanu konkurentniji na stranim tržištima, a sa druge promoviše mogućnosti za ulaganja i pruža pomoć stranim investitorima da započnu poslovanje u Srbiji. SIEPA daje i finansijsku podršku investitorima. Objavila je 16 poziva, u okviru kojih je dodeljeno 252 miliona evra za otvaranje 40,046 radnih mesta u Srbiji. Bespovratna finansijska sredstva se mogu dodeliti domaćim ili međunarodnim kompanijama za finansiranje investicionih projekata u proizvodnom sektoru, sektoru usluga koje mogu biti predmet međunarodne trgovine i za strateške projekte iz oblasti turizma. Za direktna ulaganja daje se 4,000-10,000 po otvaranju novog radnog mesta u roku od tri godine od dana zaključenja ugovora o dodeli sredstava. U proizvodnom sektoru uslov je da se otvori 50 radnih mesta i uloži od 0,5 do 1 milion evra, zavisno od mesta ulaganja. U sektoru usluga potrebno je otvoriti 10 radnih mesta i uložiti 0,5 milion evra. U oblasti turizma – 50 radnih mesta i 5 milion evra ulaganja. Za projekte od posebnog značaja (200 miliona evra, 1000 radnih mesta u roku od 10 godina od zaključenja ugovora o dodeli sredstava), velike (50 miliona evra, 300 radnih mesta) i srednje investicione projekte (50 miliona evra, 150 radnih mesta) bespovratna sredstva se dodeljuju u iznosu od 17%, 17-20% i 10% ukupne vrednosti investicije.

*Fond za inovacione delatnosti* osnovan je Zakonom o inovacionoj delatnosti sa ciljem podsticanja i finansiranja inovativnosti u prioritetnim oblastima nauke i tehnologije. Podržava privatne, mikro i male kompanije kroz dva programa: Program ranog razvoja i Program sufinansiranja inovacija. *Program ranog razvoja* podstiče stvaranje inovativnih kompanija podržavajući *start-up* ili *spin-off* kompanije sa grantom do 80,000 evra za



period do 12 meseci (do 85% ukupnog odobrenog budžeta projekta). *Program sufinansiranja inovacija* podstiče komercijalizaciju istraživanja i razvoja, dalji razvoj inovativnih kompanija i njihovu pripreme za nove investicione prilike, kao i saradnju sa međunarodnim kompanijama i organizacijama. Daje se grant do 300,000 evra za projekat do 24 meseci (do 70% ukupnog odobrenog budžeta projekta, uslovni grant uz određeni procenat prihoda od prodaje). Projekat podrške inovacijama u Srbiji u vrednosti od € 8.4 miliona finansira se kroz pretpristupne fondove Evropske unije (IPA) za Srbiju za 2011. godinu i sprovodi se u saradnji sa Svetskom bankom.

Podršku malim i srednjim preduzećima pružaju i poslovni inkubatori, pokrivajući deo troškova (iznajmljivanje kancelarijskog i istraživačkog prostora, tehnološke i telekomunikacione infrastrukture), dajući administrativnu podršku (pravna regulativa, knjigovodstvo) i poslovno savetovanje (biznis plan, menadžment, marketing). Jedan od dobrih primera takve prakse jeste *Poslovno-tehnološki inkubator tehničkih fakulteta u Beogradu*. Uspostavljen je u partnerstvu četiri tehnička fakulteta Univerziteta u Beogradu (Građevinski, Mašinski, Elektrotehnički i Tehnološko-metalurški), opštine Palilula i Inicijative za demokratsku tranziciju, i podržan je od Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS). Inkubator je osnovan upravo na fakultetima sa kojih najviše potencijalnih stručnjaka odlaze u inostranstvo, ali i na mestu iz kojeg izlaze obrazovani i kreativni mladi ljudi puni entuzijazma, tako da njihov spoj daje odlične rezultate. U okviru ovog inkubatora poslovali su i predstavnici dijaspore, od kojih su mnogi dobili nagrade za svoje poslovanje, a 15 su se vratili u Srbiju. Uspešni primer jeste Sava Marinković, koji je završio Elektrotehnički fakultet i magistrirao biznis na Harvardu. Živeo je u Čikagu, Italiji i Francuskoj, a uz podršku inkubatora osnovao je 2007.g. firmu "TeleSkin" koja proizvodi uređaj i softver za rano otkrivanje melanoma kože. Firma je izvozna i zapošljava 20 osoba.

Međunarodne organizacije *World University Service Austria* (WUS) i *Međunarodna organizacija za migracije* (IOM) su imale programe povezivanja naučnika i stručnjaka iz dijaspore sa fakultetima, firmama i organizacijama u Srbiji, kroz stručne seminare, predavanja i prakse.

Postoje i naponi samih migranata, dok su inostranstvu ili po povratku, da povežu zemlju destinacije i zemlju porekla i da omoguće saradnju i protok znanja. Jedan od primera u inostranstvu jeste *Srpski Siti Klub*<sup>10</sup>. To je udruženje sa sedištem u Londonu koje je okupilo 1500 članova – srpskih profesionalaca u Velikoj Britaniji, sa ciljevima razmene profesionalnih, poslovnih i društvenih informacija; pružanja podrške integraciji novim građanima Srbije koji dolaze u Veliku Britaniju i prenošenja znanja i iskustva u Srbiju, što bi doprinelo jačanju evropskog identiteta Srbije i njene uloge na Balkanu. Drugi primer jeste *Organizacija srpskih studenata u inostranstvu* (OSSSI)<sup>11</sup>. Osnovana je u julu 1997.godine, sa ciljevima da pomogne studentima iz Srbije da odgovore na obrazovne zahteve u inostranstvu, da im obezbede praksu u Srbiji i da podrže njihov povratak u Srbiju, ali i da strane studente upoznaju sa Srbijom i tako unaprede ugled Srbije u svetu. U Srbiji takođe ima primera dobre prakse. Neformalno udruženje povratnika *Repats*<sup>12</sup> je okupilo 629 članova i predstavlja mrežu podrške reintegraciji u Srbiju, kroz neformalna okupljanja, ali i razmenu informacija važnih za ostvarivanje prava u zemlji. Pokret *iSrbija*<sup>13</sup> su osmislili mladi visokokvalifikovani povratnici sa ciljem da pomognu „mladima da prihvate i prilagode se novim poslovnim zahtevima i uslovima tržišta“. Jedan od njihovih projekata jeste i obezbeđivanje mladima virtualne mentorske podrške stručnjaka iz dijaspore. Interesantna je i inicijativa *Back2Serbia*<sup>14</sup> koja organizuje sajam zapošljavanja za naše građane u inostranstvu i povratnike iz inostranstva.

## **Dijaspora kao resurs lokalnog razvoja**

Uz transnacionalizam i umreženost zemlje porekla i zemlje ili zemalja destinacije kroz migrantske mreže govori se i o „translokalnosti“ i migrantskoj mreži ispletеноj između mesta porekla i mesta destinacije. Interes migranata za njihov kraj porekla pretežno se sužava na uže, lokalne zavičaje i obiteljske prilike (Halilović, 2012). Halilović smatra da translokalnost bolje nego transnacionalizam, opisuje povezivanje migranata u zemljama destinacije, i daje primer organizovanosti Brčaka u Melburnu, Prijedorčana u St. Louisu i

<sup>10</sup> <http://www.serbiancityclub.org/> , pristupljeno 28.12.2012.

<sup>11</sup> <http://www.ossi.rs/> , pristupljeno 28.12.2012.

<sup>12</sup> <http://www.facebook.com/groups/233323559417/> , pristupljeno 28.12.2012.

<sup>13</sup> <http://www.iserbia.rs/> , pristupljeno 28.12.2012.

<sup>14</sup> <http://www.back2serbia.com/> , pristupljeno 28.12.2012.

Zvorničana u Beču. Mi smo hteli da identifikujemo primere translokalnosti u tri regiona u Srbiji – region Užica, region Novog Pazara i region Vranja, i mogućnosti prenosa znanja i podsticanja privrednog razvoja kroz translokalne migracione mreže.

Termin “odliv mozgova” podrazumeva velike, vrlo često masovne, migracije određenih kategorija stanovništva, npr. stručnjaka, naučnika ili visokoobrazovanih građana. Često, termin se povezuje sa odlaskom mladih iz svog mesta prebivališta ili zemlje, s obzirom da su mladi nosioci budućeg razvoja i da među njima, svakako, ima i visokoobrazovanih. Nasuprot ovom terminu je termin “priliv mozgova”. Kao što sam naziv implicira, ovaj termin podrazumeva dolazak visokoobrazovanih, stručnjaka i naučnika u određeni region ili zemlju, koja, na taj način, stiče komparativnu prednost u odnosu na druge regione i zemlje. Ta prednost doprinosi naučnom i ekonomskom razvoju tog regiona. Za zemlju koja se suočila, u jednom periodu, sa masovnim spoljašnjim migracijama stanovništva, “priliv” podrazumeva povratak tog stanovništva, ne samo visokoobrazovanog, nego i ostalih stanovnika različitih po ekonomskom i obrazovnom statusu. Termin “cirkulacija znanja” se često stavlja u kontekst migracija i mobilnosti građana. Sam termin podrazumeva mogućnost razmene stručnih znanja i veština između građana, vrlo često sa namerom da se poboljšaju kompetencije građana i njihova zapošljivost. “Cirkulacija znanja” se može vršiti putem studentskih i poslovnih razmena i boravaka, dužeg ili kraćeg vremenskog perioda, studijskih i naučnih poseta, različitih oblika savetovanja i mentorstva - bilo virtuelnih (on line mentorstva) ili stvarnih (mentor i student su u istom gradu i sastaju se u određenim vremenskim periodima). Fizički povratak je teže ostvariv jer podrazumeva prethodno odlučivanje o različitim egzistencijalnim pitanjima (pronalaženje budućeg posla, regulisanje poslovnih obaveza, stambenog pitanja, školovanja dece, itd) a percepcija dijaspore isključivo kao resursa ekonomskih investicija zanemaruje ostale potencijale dijaspore, npr. prenos znanja, mentorska podrška mladima, itd. Takođe, odluka o ekonomskom investiranju se sporije donosi. S toga je koncept “cirkulacije znanja”, bilo kroz studijske i poslovne posete ili kroz različite oblike mentorstva, dobar način za poboljšanje kompetencija mladih i ostalog stanovništva, ne samo zato što je ekonomski jeftiniji i lakše osvariv, nego zato što se na taj način uključuju i predstavnici stručne i

poslovne dijaspore koji nemaju dovoljno resursa za investicije, a poseduju ogromno iskustvo i znanje koje se može primeniti u lokalnom ekonomskom razvoju.

### ***Region Novog Pazara (Sjenica, Tutin)***

#### ***Grad Novi Pazar***

#### ***Dijaspora Novog Pazara***

Novi Pazar se razvio u jedan od regionalnih centara nakon Drugog svetskog rata. Na to ukazuju migracije stanovništva iz regiona u Novi Pazar koje su doprinele postepenom, ali konstantnom, povećanju udela doseljenika (stanovnika Novog Pazara koji nisu rođeni u Novom Pazaru) u ukupnom broju stanovnika Novog Pazara. Doseljenici<sup>15</sup> su činili 3.94% (3396) stanovništva Novog Pazara 1960. godine, da bi 1980. godine činili 13.33% stanovnika (11467) Novog Pazara. Do 1990. godine, učešće doseljenika u ukupnoj populaciji se povećalo na 20.39% (17541) a do 2002. godine na 29,75% (25592) stanovnika Novog Pazara. S time što je najveći broj migranata – doseljenika u Novi Pazar – iz okolnih mesta koja teritorijalno pripadaju opštini Novi Pazar (16267). Na drugom mestu po brojnosti su doseljenici iz Centralne Srbije (12257).

Danas, u Novom Pazaru, prema rezultatima popisa iz 2011. godine<sup>16</sup>, živi 92766 stanovnika, što predstavlja porast broja stanovnika u odnosu na rezultate iz 2002. godine, kada je u Novom Pazaru živelo 85996 stanovnika. U međuvremenu, broj stanovnika se uvećao za 7.9%. Ovo je drugo povećanje broja stanovnika Novog Pazara u periodu između dva popisa. Tako se 2002. godine broj stanovnika Novog Pazara uvećao za nešto malo manje od 4.4% stanovnika u odnosu na rezultate popisa iz 1991. godine, kada je registrovano 82381 stanovnik Novog Pazara.<sup>17</sup> Tako, Novi Pazar spada u malu grupu gradova i opština u kojima se uvećao broj stanovnika za poslednju deceniju.<sup>18</sup>

---

<sup>15</sup> Profil zajednice Novog Pazara, 2009, str. 32; prema: Republički zavod za statistiku

<sup>16</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011. – Prvi rezultati, RZS, 2011

<sup>17</sup> G.Penev, R.Stevanović, 2002

<sup>18</sup> Pored Novog Pazara, članovi ove grupe su sledeći gradovi i opštine: Tutin, Kraljevo, Jagodina, Kragujevac, Vrnjačka Banja, Beograd i Novi Sad. Nažalost, u većini opština i gradova Srbije je došlo do demografskog pražnjenja u periodu između dva popisa stanovništva.

Iako su podaci o migracijama građana Srbije u inostranstvo veoma oskudni i vrlo često nedovoljni za „snažnije“ zaključke o migratornim trendovima, ipak na osnovu podataka o licima koja borave u inostranstvu, koji su prikupljeni putem tri prethodna popisa stanovništva, može se steći delimični uvid u dijasporu novopazarskog regiona.

Tokom devedesetih godina, svake godine, određeni broj stanovnika napuštao je Novi Pazar i odlazio u inostranstvo. Međutim, postoje oscilacije u broju inostranih migracija u periodu od 1992. do 2002. U tom periodu, kvantitativno najveća imigracija iz Novog Pazara je zabeležena u 1992.<sup>19</sup> godini (1504) što je i razumljivo s obzirom na oružani raspad SFRJ i blizinu Bosne i Hercegovine u kojoj se oružani sukob u tom trenutku vodio. 1292 građana je napustilo Novi Pazar tokom naredne dve godine, dok je 488 građana, prosečno, svake godine napustilo Novi Pazar u periodu od 1995. do 1998. Ponovno povećanje imigracija zabeleženo je 1999, tada je 905 Novopazaraca otišlo iz Novog Pazara, dok je 694 Novopazaraca napustilo svoj grad 2000. godine. Može se pretpostaviti da je ovo povećanje broja migranata iz Novog Pazara u inostranstvo prouzrokovano istim razlozima kao i sa početka devedesetih.

U 2002. godini<sup>20</sup>, 10560 Novopazaraca je boravilo i/ili radilo u inostranstvu, dok je 8831 Novopazaraca registrovano da žive u inostranstvu prema prvim rezultatima popisa iz 2011. godine<sup>21</sup>. Iako ovo jeste smanjenje broja stanovnika Novog Pazara koji borave u inostranstvu, ipak ne možemo na osnovu toga zaključiti da je došlo do uspostavljanja novog trenda i smanjenja migracija iz Novog Pazara u inostranstvo. Pogotovo jer se procenjuje da popisom nisu bili obuhvaćeni svi koji su u tom trenutku boravili i/ili radili u inostranstvu, odnosno, da je ukupan broj stanovnika Srbije u inostranstvu veći za određeni procenat od broja zvanično popisanih.<sup>22</sup> Prema rezultatima popisa iz 2002, najviše Novopazaraca boravi u Nemačkoj (56.12%), Švajcarskoj (10.32%), Švedskoj (6.2%) i

---

<sup>19</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, Popis 2002, RZS

<sup>20</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, Popis 2002, RZS

<sup>21</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011. – Prvi rezultati, RZS, 2011

<sup>22</sup> U 1991. i 2002. godini, Ministarstvo spoljnih poslova je popisivalo državljane Srbije u inostranstvu posredstvom diplomatskih i konzularnih predstavništava koja su distribuirala popisne formulare, dok se 2011. godine do podataka o dijaspori dolazilo na tri načina: razmenom podataka sa članicama EU i drugim državama van Evrope, deljenjem popisnih formulara građanima u dijaspori (na samim graničnim prelazima) prilikom najvećeg talasa dolaska u maticu (novogodišnji i božićni praznici), kao i uzimanjem izjava članova domaćinstava (tj. najbliže rodbine) o boravku člana njihovog domaćinstva u inostranstvu.

Austriji (5.01%).<sup>23</sup> Najveći broj Novopazaraca u inostranstvu, u tom trenutku, bio je u „punoj radnoj snazi“ - 1196 njih od 25 do 29 godina, 1268 od 30 do 34 godine, i 990 od 35 do 39 godina, a najčeće među njima je bilo onih koji su boravili u inostranstvu od 5 do 9 godina (2795), zatim od 1 do 4 godine (2344), i od 10 do 14 godina (2253). Među njima, gotovo podjednako je bilo lica sa završenim osnovnoškolskim (30.41%) i srednjoškolskim obrazovanjem (30.19%), a 3.5 % lica sa višim i visokim obrazovanjem. Od toga 160 lica sa višim obrazovanjem i 210 lica sa visokim obrazovanjem.<sup>24</sup>

Najnoviji podaci o stanovništvu Novog Pazara prema starosti i školskoj spremi, na osnovu popisa iz 2011. godine, nisu još uvek dostupni. Međutim, podaci iz 2002. godine pokazuju da su mladi (starosti između 15 i 29 godina) među brojnijom grupacijom u Novom Pazaru. Mladi su činili 31.48% (21074) stanovnika Novog Pazara. Ovo implicira da je Novi Pazar „grad mladih“, s obzirom da, na nacionalnom nivou, mladi čine 20.17% ukupne populacije Srbije<sup>25</sup>. Međutim, obrazovna struktura u Novom Pazaru je nepovoljna u odnosu na republički prosek. U Srbiji je 41,07% stanovnika sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem, 4.5% sa završenim višim obrazovanjem i 6.52% sa završenim visokim obrazovanjem. Nasuprot tome, u Novom Pazaru je 34.86% sa završenim srednjoškolskim obrazovanjem, 2.67% sa završenim višim obrazovanjem i 3.44 sa završenim visokim obrazovanjem.<sup>26</sup> To se odražava i na nepovoljnu obrazovnu strukturu Novopazaraca registrovanih kao nezaposleni na evidenciji Filijale NSZ Novi Pazar<sup>27</sup>. Naime, od ukupno 21.775 nezaposlenih (zaključno sa 31.07.2012. godine), oko 20.000 lica je sa I, II, III i IV stepenom stručne spreme. Takođe, mladi starosti između 15 i 29 godina čine nešto malo više od 29% (6.324) nezaposlene populacije Novog Pazara, a lica između 30 i 34 godina čine nešto malo manje od 15% (3.129) nezaposlene populacije Novog Pazara. Tako je skoro polovina registrovanih nezaposlenih starosti između 15 i 34 godina, odnosno su pripadnici populacije koja je najaktivnija i najspremija za rad.

### *Dijaspora Novog Pazara kao resurs lokalnog razvoja*

---

<sup>23</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2002, RSZ

<sup>24</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, Popis 2002, RZS

<sup>25</sup> Stanovništvo prema starosti i polu, po popisu 2002, Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011, RZS

<sup>26</sup> Stanovništvo staro 15 i više godina prema polu i školskoj spremi, po popisu 2002, Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011, RZS

<sup>27</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ Novi Pazar, na dan 27.08.2012.

Postoje aktuelni primeri saradnje novopazarske dijaspore i grada Novog Pazara. Građani Turske koji su bošnjačkog porekla i rođeni u novopazarskom regionu ili su poreklom iz ovog regiona su najučestaliji u iniciranju saradnje. Znatno broj stanovnika poreklom iz novopazarskog regiona živi u istanbulskim gradskim opštinama Bajrampaša i Pendik, kao i u izmirskoj gradskoj opštini Bornova. U proteklih nekoliko godina su osnovana udruženja koja se najčešće bave humanitarnim radom i jačanju veze sa stanovnicima Novog Pazara kroz religiju i kulturu. Osnovana su dva udruženja: Bosna-Sandžak iz Izmir i Bosna-Sandžak iz Istanbula. Osnivači su najčešće uspešni preduzetnici ili članovi lokalne vlasti poreklom iz Novog Pazara. Dodatno, vlasnik fabrike za proizvodnju bicikala Salcano, Salih Akgul, koji je poreklom iz Novog Pazara, osnivač je udruženja Prijatelji Sandžaka.

U zvaničnim dokumentima grada Novog Pazara je dvojak odnos prema migracijama. Sa jedne strane, migracije stanovništva i odlazak građana Novog Pazara se percipira kao indikator loše društveno-ekonomske situacije i pretnja ekonomskom razvoju, a sa druge strane, postojanje novopazarske dijaspore se percipira kao mogućnost za ekonomsku obnovu Novog Pazara. Na primer, u Strateškom i akcionom planu za mlade u Novom Pazaru 2010-2012<sup>28</sup>, napominje se potreba kreiranja posebnih programa radi zaustavljanja dobrovoljnih migracija mladih prouzrokovanim ekonomskim razlozima. Takođe, u Strateškom planu održivog razvoja Novog Pazara 2008-2012<sup>29</sup>, migracije stanovništva, pre svega mladog stanovništva, ali i interne migracije – iz sela u grad – prepoznate su kao slabost i pretnja težnjama gradske vlasti da ekonomski razvije ruralno područje Novog Pazara i razvije ruralni turizam. Sa druge strane, u nekoliko strateških dokumenata, dijaspora i povratnici (ne na osnovu ugovora o readmisiji) se percipiraju kao resurs potencijalnih ekonomskih investicija, resurs za poboljšanje situacije na tržištu rada i povećanje stope zaposlenosti. Na primer, povratnici koji poseduju kapital, znanje i iskustvo koje su stekli tokom svog boravka u inostranstvu su prepoznati kao resurs za razvoj ljudskih kapaciteta i tržišta rada. S tim u vezi, privlačenje investicija članova novopazarske dijaspore je prepoznato kao šansa za razvoj ljudskih resursa i tržišta rada. Takođe, investiranje „povratnika“ u oblasti razvoja uslužnih delatnosti u ruralnom

---

<sup>28</sup> Strateški i akcioni plan za mlade u Novom Pazaru 2010 – 2012, str. 55

<sup>29</sup> Strateški plan održivog razvoja Novog Pazara 2008-2012, str. 81

području, pre svega turističkih delatnosti, posmatra se kao šansa za ekonomski razvoj Novog Pazara.<sup>30</sup>

Iako se u zvaničnim dokumentima dijaspora i povratnici stavljaju u kontekst podsticanja razvoja kapaciteta domicilnog stanovništva, ipak misli se najviše na razvoj kapaciteta kroz zapošljavanje, što je u krajnjem slučaju svođenje dijaspore na resurs za ekonomske investicije. Nagoveštaj posmatranja dijaspore kao šireg resursa koji ne mora samo putem investicija da doprinese lokalnom razvoju, nego kroz savetovanje i prenošenje iskustva i stručnih znanja i veština, uočava se u Lokalnom akcionom planu za razvoj omladinskog preduzetništva. Odnosno, „dobar kontakt mladih sa dijasporom i prenos dobre prakse iz inostranstva“, kao i programi prekogranične saradnje, razmene studenata, i saradnja fakulteta sa obrazovnim institucijama u inostranstvu, određuju se kao potencijal za razvoj omladinskog preduzetništva.<sup>31</sup>

U narednom delu, napravićemo kratki pregled aktivnosti i mera za podsticanje omladinskog preduzetništva, razvoj kapaciteta mladih i održivog ekonomskog razvoja koje su predložene u zvaničnim dokumentima Grada Novog Pazara, a koje bi se mogle sprovesti u saradnji sa dijasporom, po principu ostvarivanja “translokalnih aktivnosti”. Podrška dijaspore može da bude usmerena na poboljšanje upravljačkih veština postojećih preduzetnika, veština za zapošljavanje i preduzetništvo mladih, kao i na razvoj mladih talenata.

Potencijalna uloga dijaspore u podsticanju omladinskog preduzetništva bi mogla da bude u okviru kreiranja i sprovođenja programa *Obuke za početnike u biznisu* i *Obuke za unapređenje poslovanja*.<sup>32</sup> Konkretno obuke o deficitarnim veštinama, kao što su menadžerske i liderske veštine, veštine strateškog i poslovnog planiranja, poslovnog komuniciranja, finansijskog menadžmenta, ostvarivanja konkurentne prednosti putem inovativnog delovanja, mogle bi da se vrše u saradnji sa dijasporom. Takođe, potencijalna uloga dijaspore može biti i u oblasti *Stručne podrške za pokretanje sopstvenog posla* i

---

<sup>30</sup> Strateški plan održivog razvoja Novog Pazara 2008-2012

<sup>31</sup> Lokalni akcioni plan za razvoj omladinskog preduzetništva u gradu Novom Pazaru 2011. - 2013. godine, str. 29

<sup>32</sup> Lokalni akcioni plan za razvoj omladinskog preduzetništva u gradu Novom Pazaru 2011. - 2013. godine



*Stručna podrška za unapređenje poslovanja ‘start up’ i postojećih firmi - programi mentoringa i konsaltinga*<sup>33</sup>. Institucije koje su zadužene da sprovedu ove vrste obuka (KzM, KLER, SEDA) mogle bi da za predavače i mentore u ovim oblastima angažuju uspešne preduzetnike i menadžere, kao i stručnjake u konkretnim oblastima, iz inostranstva, a koji potiču iz novopazarskog regiona. Potencijalna uloga poslovne dijaspore Novog Pazara može biti u sprovođenju mera i aktivnosti za poboljšanje privrednog razvoja, odnosno izrada i sprovođenje specijalizovanih programa obuke za domaće preduzetnike u oblasti menadžmenta, marketinga, upravljanja kvalitetom, i ostalih oblasti proizvodnog procesa. Potreba razvoja ovakvih specijalizovanih programa je prepoznata u Strateškom planu održivog razvoja Novog Pazara 2008-2012<sup>34</sup>. Dodatno, stručnjaci i naučnici poreklom iz Novog Pazara bi mogli da se uključe u razvoj programa podrške u daljem obrazovanju mladih talenata kako bi se maksimalno razvili njihovi potencijali. Svakako, stručnjaci i naučnici bi bili dobri mentori mladim ljudima na njihovom obrazovnom putu. Razvoj programa za mlade talente je prepoznat kao potreban vid podrške uspešnim mladim talentima u Strateškom i akcionom planu za mlade u Novom Pazaru 2010-2020<sup>35</sup>.

### ***Opština Tutin*** ***Dijaspورا Tutina***

Opština Tutin ima 30.770 stanovnika, što je blagi porast broja stanovnika u odnosu na rezultate popisa iz 2002. godinu kada je evidentirano 30.054 stanovnika.<sup>36</sup> Zbog ovakve demografska slike, Tutin se izdvaja od ostalih opština u Srbiji u kojima je u periodu između 2002. i 2011. godine zabeleženo dramatično demografsko pražnjenje – kao posledica niskih/negativnih stopa prirodnog priraštaja i izraženih migratornih kretanja. Međutim, ukoliko uporedimo broja stanovnika na osnovu rezultata popisa iz 2011. godine sa brojem stanovnika na osnovu rezultata popisa iz 1991. godini, ondak zapažamo da se broj stanovnika opštine Tutin smanjio za 3.068 (ili 9%). U Tutinu je popisano 33.838 stanovnika 1991. godine.<sup>37</sup>

---

<sup>33</sup> Ibid

<sup>34</sup> Strateški plan održivog razvoja Novog Pazara 2008-2012, str. 96

<sup>35</sup> Strateški i akcioni plan za mlade u Novom Pazaru 2010-2020, str. 55

<sup>36</sup> Popis stanovništva 2002-2011, RZS.

<sup>37</sup> Penev, Stevanović, 2002.

Što se tiče Tutinaca koji žive u inostranstvu, 1991. godine je bilo evidentirano 793 lica u inostranstvu, dok je 2002. godine taj broj porastao za skoro deset puta, odnosno popisano je 6.255 lica koja žive u inostranstvu<sup>38</sup>, dok se 2011. godine taj broj smanjio na 4.162.<sup>39</sup> U poslednjih 20 godina, a naročito tokom 90-ih, postojao je ogroman migratorni talas Tutinaca ka inostranstvu – između 17% i 20% posto stanovnika je napustilo svoj rodni grad i državu. Pri analiziranju podataka se mora imati u vidu razlika u metodologijama popisa 1991. i 2002. godine, što rezultate čini teže uporedivim. U 2002. godini, najveći broj Tutinaca koji su boravili u inostranstvu je živio u Nemačkoj – 4.451 (što je omiljena zemlja destinacije i Novopazaraca koji borave u inostranstvu), a na drugom i trećem mestu su Austrija (343) i Švajcarska (209).<sup>40</sup> Demografska i obrazovna struktura ovih migranata je sledeća: 1.453 lica su bila deca predškolskog uzrasta i učenici osnovne škole, a među radno sposobnom populacijom su dominirali oni sa osnovnim (2.204) i srednjim obrazovanjem (1.952), dok je onih sa višim i visokim obrazovanjem bilo 247, ili 4% u odnosu na celokupnu tutinsku dijasporu popisanu 2002. godine.<sup>41</sup> Dakle, motivacija za migriranje Tutinaca je pre svega ekonomska, i radi se o radnim migracijama niskooobrazovanog stanovništva, a najčešće migriranju čitavih porodica iz Tutina.

Prema podacima Filijale NSZ Novi Pazar – odeljenje u Tutinu, od 31.07.2012. godine, evidentirano je bilo 7.371 nezaposleno lice, odnosno, više od 50% radno aktivnog stanovništva.<sup>42</sup> U odnosu na 2006. godinu, broj nezaposlenih u Tutinu se povećao za skoro 2.000 lica. Prema istom izvoru, stopa nezaposlenosti kod mladih je znatno veća. Mladi čine 32% od ukupnog broja nezaposlenih. Među njima, dominiraju lica sa I, II i III stepenom stručne spreme, odnosno, nedovoljno kvalifikovani kadrovi, koji ne govore strane jezike, ne znaju da rade na računaru i ne poseduju praktična znanja i veštine neophodne za rad na savremenim radnim mestima. Na području opštine Tutin dominira poljoprivredno zemljište (53,3%) i dominira poljoprivredno stanovništvo u radnoj strukturi stanovništva (52,7%) koje se bavi nekom vrstom poljoprivredne delatnosti.<sup>43</sup>

---

<sup>38</sup> Ibid.

<sup>39</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Prvi rezultati, RZS.

<sup>40</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002, RZS.

<sup>41</sup> Ibid.

<sup>42</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ Novi Pazar, na dan 27.08.2012.

<sup>43</sup> Svi podaci preuzeti sa zvanične internet prezentacije opštine Tutin: <http://www.tutin.rs/index.html>

## *Dijaspora Tutina kao resurs lokalnog razvoja*

U Strateškom planu održivog razvoja oštine Tutin od 2008-2012, ne pominje se dijaspora i odliv mladog stanovništva u delu koji se odnosi na analizu društveno-ekonomske situacije i aktivnosti i mere za ostvarivanje predloženih strateških ciljeva razvoja. Međutim, članovi dijaspore učestvuju u lokalnom razvoju opštine, finansijski podržavajući izgradnju infrastrukturnih i drugih objekata na teritoriji Tutina. Na primer, lokalni trg je renoviran u saradnji sa tutinskom dijasporom. Štaviše, članovi dijaspore finansijski podržavaju izgradnju minihidrocentrale i kompleks bazena. Potonji objekat finansiraju članovi tutinske dijaspore iz Beča. Takođe, Sulejman Sandžak, predstavnik istanbulske gradske opštine Bajrampaša, koji je poreklom sa Pešterske visoravni, finansirao je izgradnju lokalnog puta i džamije, i renoviranje lokalne škole<sup>44</sup>.

Pripadnici dijaspore mogu se uključiti u skladu sa konceptom “cirkulacije znanja” u lokalni razvoj opštine kroz podršku razvoju ljudskih resursa i investiranje u talentovane mlade (Razvoj ljudskih resursa je definisan za strateški cilj u Strateškom planu održivog razvoja opštine Tutin 2008-2012). Dodatno, poželjno je uključivanje dijaspore u kreiranje i ostvarivanje programa za podršku mladim talentima (podrška u daljem obrazovanju, u studijskim i naučnim razmenama, i slično). Takođe, uključivanje dijaspore u postizanje Strateškog prioriteta za razvoj prerađivačke industrije i prateće Mere za jačanje upravljačkih i menadžerskih kapaciteta jedan je od mogućih načina saradnje dijaspore i opštine Tutin (U Strateškom planu održivog razvoja opštine Tutin 2008-2012 je za strateški cilj definisan razvoj prerađivačke industrije i menadžerskih kapaciteta).

Sobzirom na uspešne primere saradnje investitora, pripadnika tutinske dijaspore, i opštinskih vlasti u izgradnji nekoliko infrastrukturnih projekata, predstavnici lokalne samouprave su odlučili da se saradnja sa dijasporom u ekonomskom razvoju opštine odredi za strateški prioritet u novoj Strategiji razvoja opštine Tutin, koja će biti donešena tokom

---

<sup>44</sup> Podaci o učestovanju dijaspore u lokalnom razvoju, kao i podaci o navedenim primerima, dobijeni su od učesnika fokus grupe *Uloga dijaspore u zapošljavanju mladih i ekonomskom razvoju regiona*, održane u Novom Pazaru, 19.11.2012. Učesnici fokus grupe su bili i predstavnici lokalne samouprave Novog Pazara, lokalne samouprave Tutina i lokalne samouprave Sjenice.

2013. godine.<sup>45</sup> U martu 2013. godine je usvojena Knjiga projekata – Izvod iz Strategije razvoja opštine Tutin do 2020. godine, koju su zatim predstavnici tutinske lokalne samouprave prezentovali na skupovima u Nemačkoj i Austriji – glavnim zemljama destinacije tutinske dijaspore.<sup>46</sup>

### ***Opština Sjenica*** *Dijaspورا Sjenice*

Na teritoriji opštine Sjenica 2002. godine je živelo 27.857 stanovnika, a prema rezultatima popisa iz 2011. godine, ova opština broji 25.248 stanovnika, odnosno 2.609 lica manje.<sup>47</sup> Ukoliko se broj sadašnjih stanovnika opštine uporedi sa brojem stanovnika, na osnovu rezultata popisa iz 1991. godine, ondak je pad broja stanovnika još više izražen. Tada je u Sjenici živelo 32.973 žitelja.<sup>48</sup> Migriranje Sjeničana u inostranstvo tokom 90-ih godina dvadestog veka doprinelo je smanjenju broja žitelja Sjenice. Tokom devedesetih, blizu 18% (5.098) stanovnika Sjenice je napustilo Srbiju.<sup>49</sup> Prema prvim rezultatima poslednjeg popisa iz 2011, evidentirano je 2.472 Sjeničana koji žive u inostranstvu. To predstavlja smanjenje za 3.334 lica u odnosu na 2002. godinu.<sup>50</sup> Međutim, ne znači da su se lica sa boravištem u inostranstvu vratila u Sjenicu tokom minule decenije jer se i broj stanovnika Sjenice smanjio u toku proteklih deset godina. Smanjene broja stanovnika Sjenice može biti rezultat unutrašnjih migracija i seljenja, naročito mladog stanovništva u veće gradske centre, kao i mortaliteta stanovništva. Teško je objasniti zašto se dijaspora Sjenice smanjila za 3334 lica. Ovde se mora još jedanput naglasiti, da je 2011.godine popisivanje lica u inostranstvu vršeno drugačijom metodom u poređenju sa prethodna dva poslednja popisa. Takođe, nisu još uvek objavljeni svi rezultati poslednjeg popisa.

Tokom 90-ih godina prošlog veka, najveći broj migranata (odnosno lica koja borave u inostranstvu) iz Sjenice otišao je u Nemačku (2.858) – što je slučaj i sa Novim Pazarom, Tutinom, Užicom, Prijepoljem - zatim u Švajcarsku (458) i Švedsku (305).<sup>51</sup> Slična je

---

<sup>45</sup> Informacija dobijena od predstavnika lokalne vlasti Tutina na Okruglom stolu *Dijaspورا kao resurs lokalnog razvoja*, održanom 17. decembra 2012. godine u Novom Pazaru.

<sup>46</sup> Internet prezentacija Opštine Tutin: <http://www.tutin.rs/index.html>

<sup>47</sup> Popis stanovništva 2011, RZS.

<sup>48</sup> Penev, Stevanović, 2002.

<sup>49</sup> Ibid.

<sup>50</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Prvi rezultati, RZS.

<sup>51</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002, RZS.

obrazovna struktura lica u inostranstvu, koja su napustila ove opštine, kao i zemlja destinacije. Naime, radi se o niskoobrazovanoj populaciji. Većina Sjeničana koji su 2002. godine popisani kao lica u inostranstvu su imala završenu srednju škole (2057), zatim osnovnu školu (1462). Među njima je 6.23% (370) sa višom ili visokom stručnom spremom.<sup>52</sup> U ukupnom broju popisanih lica u inostranstvu 2002. godine, deca predškolskog uzrasta i učenici osnovne škole učestvovali su sa blizu 27% (1.525), što ukazuje da su radni migranti povlačili za sobom čitave porodice, odnosno i svoju decu koja su odrasla i školovala se u dijaspori. Kada svi rezultati poslednjeg popisa budu dostupni, biće zanimljivo videti da li je došlo do promene obrazovne strukture lica u inostranstvu. Odnosno, da li su deca migranata, u novoj sredini, završili ili upisali veći stepen stručne spreme u odnosu na njihove roditelje.

Mladi Sjenice, starosti između 15 i 29 godina, čine 23% (6589) ukupnog stanovništva Sjenice, što je nešto malo iznad republičkog proseka (20.17%).<sup>53</sup> Međutim, veoma je nepovoljna obrazovna struktura stanovništva Sjenice u poređenju sa republičkim prosekom. U Sjenici je 30,86% (6730) srednjeobrazovanih stanovnika, dok je u Srbiji 41,07%, odnosno u Sjenici je 2.53% (552) višeobrazovanih i 2.86% (623) visokobrazovanih stanovnika, dok je u Srbiji 4.5% višeobrazovanih i 6.52% visokoobrazovanih.<sup>54</sup> Štaviše, 1835 je nepismenih stanovnika Sjenice<sup>55</sup>. Obrazovna struktura Sjenice otežava savremeni ekonomski razvoj opštine. Prema podacima Filijale NSZ Prijepolje, iz jula 2012. godine, opština Sjenica ima 5.507 nezaposlenih lica<sup>56</sup>, dok je u junu 2009. godine, broj nezaposlenih iznosio 4.917.<sup>57</sup> Evidentno je da će odsustvo mogućnosti i realnih perspektiva uticati na dalje povećanje migracija na ovim prostorima.

### *Dijaspora Sjenice kao resurs lokalnog razvoja*

---

<sup>52</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, Popis 2002, RZS

<sup>53</sup> Stanovništvo prema starosti i polu, po popisu 2002, Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011, RZS

<sup>54</sup> Stanovništvo staro 15 i više godina prema polu i školskoj spremi, po popisu 2002, Opštine i regioni u Republici Srbiji, 2011, RZS

<sup>55</sup> Percepcija privatnog biznis sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu – empirijska studija, Forum ZDF, EPuS, 2009.

<sup>56</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ Prijepolje, na dan 28.08.2012.

<sup>57</sup> Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2010-2010.

U zvaničnim strateškim dokumentima opštine Sjenica je dvojak odnos prema migracijama, kao što je i u zvaničnim strateškim dokumentima grada Novog Pazara. Sa jedne strane, odlazak stanovništva se smatra indikatorom nerazvijene opštine i devastirane lokalne ekonomije, a potencijalni novi talas odlaska stanovništva pretnjom za ekonomski i društveni razvoj opštine. Štaviše, nerazvijen društveni život se vidi kao uzročnik intenzivnih migracija. Sa druge strane, u dokumentima se naglašava postojanje jake sjeničke dijaspore koja bi mogla doprineti razvoju privrede i turizma u Sjenici. Naravno, opštinski zvaničnici percipiraju dijasporu kao resurs ekonomskih investicija, a članove dijaspore kao potencijalne investitore. Međutim, s obzirom da se migracije povezuju sa stanjem društvenog života u opštini, zanimljivo je određivanje dijaspore kao potencijalnog obnavljača kulturnog sadržaja u opštini. Tako se „jačanje odnosa sa dijasoprom“ stavlja u kontekst povećanja ponude kulturnog sadržaja i društvenog života u opštini Sjenica.<sup>58</sup> U Strategiji održivog razvoja opštine Sjenica 2010-2020, napominje se da radno-sposobno stanovništvo ne poseduje preduzetničke veštine koje su potrebne za ekonomski razvoj opštine. Stim u vezi, a u kontekstu „cirkulacije znanja“, potencijalna uloga dijaspore bi mogla biti u razvijanju programa i aktivnosti za jačanje menadžerskog kadra i preduzetničkog sektora, ili u prenošenju iskustva stečenog dugogodišnjim radom u inostranim kompanijama u Zapadnoj Evropi. Na taj način, doprinelo bi se ostvarivanju *Opšteg cilja “Razvoja preduzetničkog sektora”* u okviru privrednog razvoja, odnosno posebnih ciljeva: *“Preduzetnički sektor je povezan, informisan i edukovan sa kvalitetnim menadžerskim kadrom”* i *“Ekonomsko i tehničko jačanje preduslova razvoja preduzetničkog sektora”*.<sup>59</sup>

Štaviše, članovi dijaspore mogu podržavati aktivnosti kluba privrednika i preduzetnika, biti posrednici za učešće lokalnih privrednika na inostranim poslovnim sajmovima. Formiranje kluba privrednika i učešće na inostranim sajmovima su prepoznate akcije za ostvarivanje posebnih ciljeva za razvoj preduzetničkog sektora, u skladu sa Strategijom održivog razvoja opštine Sjenica 2010-2020.

---

<sup>58</sup> Ibid

<sup>59</sup> Ibid.

## ***Region Vranje (Vladičin Han, Bujanovac, Preševo)***

### ***Grad Vranje***

#### ***Dijaspora Vranja***

U Vranju se broj stanovnika u periodu od 1960. godine do 1980. godine uvećao za nešto malo više od 17000 stanovnika, a istovremeno je dolazilo do velikih migracija unutar teritorije grada Vranja – iz sela u grad.<sup>60</sup> Prema obrađenim podacima sa poslednjeg popisa stanovništva 2011. godine, na teritoriji grada Vranja živi 82.782 stanovnika, dok gradsko jezgro broji 73.219 stanovnika.<sup>61</sup> U odnosu na rezultate popisa iz 2002. godine, kada je popisano 87.288 stanovnika, Vranje beleži pad broja stanovnika za 4.506 lica, što čini umanjeње od 5% populacije.<sup>62</sup> Ovo je prvo drastičnije smanjenje broja stanovnika Vranja od 1991. godine, kada je popisom stanovništva bilo evidentirano 85.423 stanovnika. Jedanaest godina kasnije, popisom stanovništva 2002. godine, evidentirano je 1.732 stanovnika Vranja više nego 1991. godine<sup>63</sup>. Uvećanje broja žitelja Vranja u deceniji 1991-2001. godine, može se pripisati, pre svega, dolasku izbeglica i IRL tokom 90-ih, kojih je prema evidenciji Ministarstva za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, u tom periodu bilo tačno 1.000.<sup>64</sup> Dakle, iz ovih podataka možemo zaključiti da su razlike u promeni broja domaćeg stanovništva između 1991. i 2002. zanemarljive, što se ne može reći za vrlo vidljivi pad koji je nastupio u sledećoj deceniji. Razlozi za uspostavljanje jednog ovakvog negativnog demografskog trenda su raznovrsni, ali svakako su najviše doprinosili vrlo nizak prirodni priraštaj i migriranje, pre svega mlađe populacije u veće gradske centre.

Međutim, u slučaju Vranja, radi se o pretežnim unutrašnjim migracijama. Podaci o broju Vranjanaca u inostranstvu ne ukazuju na porast vranjanske dijaspore od 2002. godine. Štaviše, 2011. godine je evidentirano 756 lica u inostranstvu manje nego 2002. godine (1.644 prema 2.400).<sup>65</sup> Migratorni talas ka inostranstvu je bio izraženiji tokom 90-tih

---

<sup>60</sup> Strategija održivog razvoja grada Vranje od 2010. do 2020. godine

<sup>61</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Prvi rezultati, RZS.

<sup>62</sup> Popis stanovništva, 2002, RZS.

<sup>63</sup> Penev, Stevanović, 2002.

<sup>64</sup> Izbeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002, Mnistarstvo za ljudska i manjinska prava, 2002.

<sup>65</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Prvi rezultati, RZS.

godina. U tom period, oko 1.000 Vranjanaca je napustilo Srbiju.<sup>66</sup> U poređenju sa regionom Užica (Prijepolje, Priboj, Čajetina, Nova Varoš) ovo je mali migratorni talas. Najveći broj građana Vranja je otišao u inostranstvo 1992. godine – 182, a sledeći najveći migratorni talas je zabeležen tokom 1999. godine – 171, i 2000. godine – 278. Tokom devedesetih, oko 60 do 70 lica je napuštalo Vranje u toku jedne godine.<sup>67</sup>

U pomenutom periodu, najčešće su Vranjanci migrirali ka sledećim zemljama: apsolutno najveći broj njih je otišao u Nemačku – 941, ili 40% (što je, kao što smo videli, trend i kada su u pitanju i presotala dva područja međuopštinske saradnje), zatim u Švajcarsku – 498 (20%), Švedsku – 149 (6%) i Austriju – 133 (5%).<sup>68</sup> Među ovom populacijom su dominirali oni sa osnovnom – 709 (30%), i srednjom školom – 538 (22%), dok je onih sa višom i visokom školom bilo 136 tj. 6%.<sup>69</sup> Najveći broj Vranjanaca u inostranstvu u tom periodu je bio između 20 i 34 godine starosti (27%), odnosno u punoj radnoj snazi, dok je bilo evidentirano 463, tj. 19% dece predškolskog uzrasta i učenika osnovne škole.<sup>70</sup> U preiodu od 1990. do 2002. godine, Vranje je napuštalo uglavnom stanovništvo sa osnovnoškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem, radno aktivno stanovništvo (57% migranata je bilo starosti između 20 i 54 godine)<sup>71</sup> a neretko su migrirale čitave porodice, na šta ukazuju podaci o broju dece među migrantima.

Najnovi podaci o stanovništvu Vranja prema starosti i polu, na osnovu popisa iz 2011. godine, pokazuju da mladi (starosti od 15 do 29 godina) čine 20,41% populacije Vranja, što je neznatno više od republičkog proseka koji iznosi 18,39%.<sup>72</sup> Međutim, broj mladih Vranjanaca se smanjio za 1% u odnosu na 2002. godinu – kada su mladi u Vranju činili 21,55% od ukupnog broja stanovnika Vranja<sup>73</sup>. S druge strane, u istom period, procenat stanovništva starosti između 60 i 80 godina povećao se sa 17,65% na 19%.<sup>74</sup> Iako najnoviji

---

<sup>66</sup> Penev, Stevanović, 2002.

<sup>67</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>68</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002, RZS.

<sup>69</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, popis 2002.

<sup>70</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>71</sup> Ibid.

<sup>72</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – starost i pol, podaci po naseljima, RZS.

<sup>73</sup> Izvor: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>, Eletronska baza podataka, Popis 2002, RZS.

<sup>74</sup> Ibid.



podaci o stepenu obrazovanja stanovnika Vranja i dalje nisu dostupni, ipak rezultati popisa iz 2002. godine ukazuju na nepovoljnu starosnu i obrazovna struktura građana Vranja u odnosu na republički prosek. Naime, 5,29% stanovnika Vranja je imalo visoko obrazovanje, a 34,89% srednje obrazovanje, dok je na nivou republike bilo 6.52% visoko-obrazovanih i 41% srednje-obrazovanih<sup>75</sup>.

Tokom devedesetih godina, znatno se smanjio nivo proizvodnje i aktivnosti prerađivačke industrije koja je bila pogonski motor privrednog i ekonomskog razvoja Vranja (od 60-tih do kraja 80-tih godina). U pogonima Jumka, 1991. godine, radilo je 13.500 radnika, dok je danas zaposleno 2.000 radnika. Slična situacija je i u drugim fabrikama koje su bile glavni poslodavci u Vranju, npr. Simpo (upošljavao 7.500 radnika), Koštana (4.000 radnika), Zavarivač, itd.<sup>76</sup> Krajem 80-tih i početkom 90-tih godina u Vranju je bilo 34.000 zaposlenih<sup>77</sup>, a 2010. godine se broj zaposlenih smanjio i iznosio je 18.958<sup>78</sup>. Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje - Filijala u Vranju, na dan 11. jul 2012. godine, bilo je evidentirano 8.286 nezaposlenih. Među njima, bilo je 4.170 (50,32%) mladih, starosti između 15 i 29 godina<sup>79</sup>. Prema podacima za ceo Pčinjski okrug, najveća nezaposlenost je među građanima sa I stepenom stručne spreme (2.082) i sa III (1.549) i IV stepenom stručne spreme (2.654). Takođe, učestala je i nezaposlenost mladih sa VII-1 SSS (514).<sup>80</sup> Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje - Filijala u Vranju, među nezaposlenim visokoobrazovanim mladima u Vranju, najviše je vaspitača, učitelja, nastavnika, profesora, ali i medicinskih radnika, pravnika. S druge strane, slaba je potražnja za radnom snagom u Vranju, bilo kog radnog i obrazovnog profila.

Zbog brojnih problema, pre svega ekonomskih i društvenih, za očekivati je da će migratorna kretanja biti još izraženija u narednim godinama, i da će se nastaviti trend

---

<sup>75</sup> Ibid.

<sup>76</sup> <http://specijal.vranjepres.info/sh/1/20/27528/?tpl=20>

<sup>77</sup> <http://www.vranjske.co.rs/2011-09-22/%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D1%9B%D0%B5-%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8.html>

<sup>78</sup> Izvor: SIEPA, <http://serbia-locations.rs/municipalities-srb/municipality.php?ID=177>.

<sup>79</sup> U pčinjskom okrugu u julu 2012 je nezapošljeno ukupno 15.180 mladih sa svim stepenima stručne spreme. Podaci dobijeni of Filjale NSZ Vranje, na dan 27.07.2012.

<sup>80</sup> Ibid.

demografskog pražnjenja Vranja. Naročito se može očekivati porast migracija mladih iz Vranja unutar Srbije, koji u potrazi za poslom, ili radi do/školavanja napuštaju svoje mesto.

### *Dijaspora Vranja kao resurs lokalnog razvoja*

U dokumentima grada Vranja kojima su definisane politike grada za podsticanje lokalnog održivog razvoja, migracije stanovništva, pre svega mladog stanovništva, smatraju se pokazateljem oslabljenih poljoprivrednih aktivnosti i smanjenih resursa za razvoj ruralnog područja. U Strategiji održivog razvoja grada Vranja, naznačeno je da “migracije mladih prema ravničarskim selima i gradu”, kao i “odliv kapitala i stručnjaka” znatno onemogućava uspeh (potencijalnih) aktivnosti za razvoj ruralnog područja<sup>81</sup>. Takođe, migracije mladih se smatraju indikatorom nerazvijene privrede, slabe kulturne ponude i nedostatka ustanova za visoko obrazovanje<sup>82</sup>. Štaviše, sprečavanje odliva kadrova je određeno za jedan od ciljeva u okviru razvoja privrede zasnovane na znanju<sup>83</sup>.

Postoji nekoliko opcija za uključivanje pripadnika dijaspore grada Vranja, po principu transnacionalnih i translokalnih aktivnosti, u zvanične i predložene akcije gradske vlasti za podsticanje ruralnog i privrednog razvoja. Dijaspore bi mogla da doprinese ostvarivanju prioriteta *Razvoja tržišno orijentisane i konkurentne poljoprivrede*, tj. *brendiranju proizvoda i boljeg tržišnog pozicioniranja*, odnosno članovi dijaspore mogu biti posrednici u organizovanju nastupa poljoprivrednih proizvođača na specijalizovanim sajmovima. Potreba za ovakvim vrstama promotivnih aktivnosti je prepoznata u Strategiji održivog razvoja Grada Vranja.<sup>84</sup> Stim u vezi, profesionalna dijaspora može da doprinese organizovanju promotivnih aktivnosti, npr. organizaciji regionalnih sajmova, uspostavljanju prekogranične saradnje, u sklopu težnji za ostvarivanjem gradskog prioriteta *Povećanja konkurentnosti privrede*. Takođe, uspešni članovi profesionalne dijaspore mogu biti predavači na edukativnim radionicama, koje bi se organizovale kao

---

<sup>81</sup> Strategija održivog razvoja Grada Vranja 2009-2019. godina

<sup>82</sup> Ibid.

<sup>83</sup> Ibid.

<sup>84</sup> Ibid.

deo podrške asocijacijama malih i srednjih preduzeća, u sklopu težnji za ostvarivanje prioriteta *Razvoja sektora MSP-a*. Organizacije koje su određene da budu organizatori edukativnih aktivnosti (RPK Leskovac – Odeljenje u Vranju i Biznis inkubator centar) mogle bi, pri organizovanju istih aktivnosti, da angažuju za predavače članove profesionalne dijaspore.

### ***Opština Vladičin Han***

#### *Dijaspora Vladičinog Hana*

U opštini Vladičin Han živi 20871 stanovnika, prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, dok je u 2002. godini živelo 23703 stanovnika, što znači da se u prethodnoj deceniji smanjio broj stanovnika za 2 765<sup>85</sup>. Ovo je nastavak demografskog pražnjenja Vladičinog Hana između dva popisa stanovništva. Tako je 1991. godine u Vladičinom Hanu živelo 24985<sup>86</sup> stanovnika, dok je tokom 70-tih i 80-tih godina dvadesetog veka broj stanovnika bio konstantno oko 25000 stanovnika<sup>87</sup>.

Prema rezultatima popisa iz 2011. godine<sup>88</sup>, ukupno 735 stanovnika Vladičinog Hana žive u inostranstvu (lice u inostranstvu)<sup>89</sup>, odnosno 3.51% trenutnih stanovnika Vladičinog Hana. Ovo predstavlja smanjenje broja stanovnika Vladičinog Hana u inostranstvu u odnosu na rezultate Popisa iz 2002. godine, kada je boravilo 1053 žitelja Vladičinog Hana u inostranstvu. Međutim, broj stanovnika Vladičinog Hana ukazuje da se ova lica nisu vratila u Vladičin Han. Takođe, s obzirom da je popisivanje lica koja borave u inostranstvu u 2002. i 2011. godini vršeno različitim metodologijama, moguće je da nisu popisana sva lica u inostranstvu. Tokom devedesetih godina, svake godine, određeni broj stanovnika napuštao je Vladičin Han i odlazio u inostranstvo. Ipak, postoje oscilacije u broju inostranih migracija u periodu od 1992. do 2002. Oscilacije u godišnjem broju migranata u

---

<sup>85</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, RSZ, 2012.

<sup>86</sup> G.Penev, R.Stevanović, 2002

<sup>87</sup> Prrodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji 1960-2010, RSZ, Beograd, 2012

<sup>88</sup> Popisana lica, ukupan broj stanovnika, lica u inostranstvu, domaćinstva i stanovi, Popis 2011 – prvi rezultati, RSZ, 2012

<sup>89</sup> Prema definiciji, *lice u inostranstvu* je lice na radu u inostranstvu, lica koja borave u inostranstvu kao članovi domaćinstva lica koja je na radu u inostranstvu, lica koja studiraju u inostranstvu; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011. Prvi rezultati, RSZ, 2012

inostranstvo u potpunosti se poklapaju sa migratornim trendovima na nacionalnom nivou. Tako je najveći broj stanovnika Vladičinog Hana migrirao u inostranstvo 1992, 1999, 2000. i 2002. godine.<sup>90</sup> Najčešće je zemlja destinacije migranata bila Nemačka (56%), kao i ostalim državljanima Srbije koji migriraju u inostranstvo, zatim Švedska (7.88%), pa Ruska Federacija (6.17%)<sup>91</sup>. Druge dve najčešće zemlje destinacije migranata poreklom iz Vladičinog Hana predstavljaju odstupanje u odnosu na republički prosek, s obzirom da je Švedska na sedmom, a Ruska Federacija na dvanaestom mestu po broju migranata (lica koja borave u inostranstvu) iz Srbije.

Ne poseduju se podaci o starosnoj dobi za 28% lica koja borave u inostranstvu, a poreklom su iz Vladičinog Hana (prema popisu iz 2002. godine, 1053 žitelja Vladičinog Hana boravi u inostranstvu). Među licima za koje se zna starosna dob, najučestalije starosne grupe su sledeće: 9.6% (102) su lica starosti između 30 i 34 godine, 8.64% (91) su starosti između 25 i 29 godina, i 8,54% (90) su starosti između 50 i 54 godine.<sup>92</sup> Ovakva starosna struktura stanovnika Vladičinog Hana u inostranstvu je identična nacionalnom proseku, s time da je gotovo tri puta veći u odnosu na nacionalnih prosek broj lica za koja se ne zna kojoj starosnoj dobi pripadaju.

Obrazovna struktura stanovnika Vladičinog Hana koji borave u inostranstvu, prema popisu iz 2002. godine, znatno je nepovoljnija u odnosu na republički prosek. Tako 50% njih nije imalo završenu osnovnu školu ili su imali završena četiri razreda osnovne škole. Odnosno, 43% stanovnika Vladičinog Hana koji borave u inostranstvu je bez osnovnog obrazovanja i 7.8% stanovnika ima završena četiri razreda osnovne škole. Zatim, 18% njih je sa završenom osnovnom školom, a 15.7% je sa završenom srednjom školom, dok je 29% stanovnika Srbije koji borave u inostranstvu sa završenom osnovnom školom, a 26.6% sa završenom srednjom školom. Osobe sa višim i visokim obrazovanjem čine 2.65% stanovnika Vladičinog Hana u inostranstvu, što je znatno manje u odnosu na 8.2% koliko

---

<sup>90</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002, RZS

<sup>91</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002, RZS

<sup>92</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002, RZS

čine više i visokoobrazovane osobe među stanovnicima Srbije u inostranstvu.<sup>93</sup> Za većinu migranata (44%) iz Vladičinog Hana se ne poseduju podaci u vezi dužine njihovog boravka u inostranstvu. Međutim, 16% njih boravi u inostranstvu između 1 i 4 godine, a 12% između 5 i 9 godina.<sup>94</sup>

Starosna struktura stanovnika Vladičinog Hana gotovo je identična ukupnoj starosnoj strukturi Srbije. U 2002. godini, građani Vladičinog Hana starosti između 45 i 49 godina, i između 40 i 44 godine, bili su za nijansu brojniji (1-1.5 %) u odnosu na ostale starosne grupacije u Vladičinom Hanu.<sup>95</sup> Nažalost, rezultati popisa iz 2011. godine pokazuju da su ti isti stanovnici Vladičinog Hana brojniji za sličnu nijansu u odnosu na druge starosne grupacije (1-1.5 %), s time što sada pripadaju grupaciji stanovnika starosti između 55 i 59 godina, odnosno grupaciji između 50 i 54 godine. Indikator “starenja” stanovništva Vladičinog Hana jeste i smanjenje starosne grupacije ljudi između 15 i 19 godina. Za deset godina, broj pripadnika ove populacija se smanjio za 1.3 procentna poena.<sup>96</sup> Podaci o školskoj spremi stanovništva na osnovu popisa iz 2011. godine nisu još uvek dostupni javnosti. Međutim, prema rezultatima popisa iz 2002. godine, obrazovna struktura stanovništva Vladičinog Hana starijeg od 15. godina je znatno nepovoljnija u odnosu na republički prosek. Tako, osobe sa završenom srednjom školom, na nivou republike, čine 41% stanovništva starijeg od 15 godina, dok je u Vladičinom Hanu 28% stanovništva sa završenom srednjom školom. Štaviše, osobe bez školske spreme, na nivou republike, čine 5.65% stanovništva starijeg od 15 godina, dok je njihovo učešće u ukupnom stanovništvu Vladičinog Hana starijeg od 15 godina dvostruko veće, odnosno 13.2%. Takođe, duplo manje je učešće više i visoko obrazovanih u populaciji Vladičinog Hana, nego na republičkom nivou. Ukupno je 6.1% više i visoko obrazovanih stanovnika Vladičinog Hana, a 11% više i visoko obrazovanih stanovnika Srbije.<sup>97</sup>

---

<sup>93</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, popis 2002, RSZ.

<sup>94</sup> Stanovništvo u inostranstvu prema nacionalnoj pripadnosti i dužini boravka-rada u inostranstvu, popis 2002, RSZ

<sup>95</sup> Opštine i regioni u Republici Srbiji, RSZ, 2011

<sup>96</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbij. Starost i pol, 2012, RSZ

<sup>97</sup> Opštine i regioni u Republici Srbiji, RSZ, 2011

## *Dijaspora Vladičinog Hana kao resurs lokalnog razvoja*

U zvaničnim dokumentima opštine Vladičin Han, posebno dokumentima kojima su definisane omladinske politike, migracije stanovništva se posmatraju isključivo kao negativna društvena pojava, odnosno kao indikator loše ekonomske situacije i smanjenja potencijala za lokalni ekonomski razvoj. Smatra se da “dalja emigracija mladih ka razvijenom severu” može da prouzrokuje dalje smanjenje šansi za obnovu lokalne ekonomije<sup>98</sup>. Štaviše, migracije unutar opštine Vladičin Han – iz ruralnog područja u gradsko područje – prepoznaju se kao pretnja razvoju opštine, odnosno “odumiranju” seoskog područja.<sup>99</sup> Takođe, loša obrazovna struktura stanovništva, a posebno nezaposlenih, nepoznavanje stranih jezika i novih informacionih tehnologija smatraju se indikatorima slabih ljudskih resursa za podsticanje ekonomskog razvoja. U Akcionom planu zapošljavanja opštine Vladičin Han za 2011. godinu, naznačeno je da stanovnici Vladičinog Hana svakodnevno migriraju u potrazi za poslom u okolne opštine, npr. Surdulicu, Vranje, Leskovac i Bujanovac, ređe u gradove u “unutrašnjosti zemlje”, a nakon ukidanja viznog režima za građana Srbije, neretko i ka zemljama članicama Evropske unije.<sup>100</sup>

U narednom delu, napravićemo kratki pregled preporuka za uključivanje pripadnika dijaspore Vladičinog Hana, po principu transnacionalnih i translokalnih aktivnosti, u zvanične i predložene akcije opštinske vlasti usmerene na poboljšanje ekonomskog položaja i ljudskih resursa stanovnika ove opštine, a posebno mladih stanovnika. Dijaspora bi mogla da doprinese poboljšanju omladinskog preduzetništva, razvoju kapaciteta mladih, kao i podsticanju održivog ekonomskog razvoja opštine Vladičin Han.

Potencijalna uloga dijaspore u podsticanju omladinskog preduzetništva mogla bi da bude u kreiranju i sprovođenju *obuka i treninga iz oblasti preduzetništva i vođenja sopstvenog biznisa*. Na ovaj način bi uspešni više i visokoobrazovani pripadnici dijaspore, kao i oni sa srednjom stručnom spremom, mogli da prenesu znanje stečeno dugogodišnjim radom u

---

<sup>98</sup> Lokalni akcioni plan za mlade za period od 2011. do 2015. godine

<sup>99</sup> Strategija razvoja opštine Vladičin Han 2006-2010

<sup>100</sup> Akcioni plan zapošljavanja opštine Vladičin Han za 2011. godinu

inostranim kompanijama mladim ljudima koji žele da započnu sopstveni posao, ili postojećim mlađim preduzetnicima iz Vladičinog Hana. Takođe, članovi dijaspore bi mogli, na isti način, da poboljšaju kvalitet *Obuka o komunikativnim veštinama, planiranju, timskom radu, upravljanju, finansijama i marketingu*, kao i da se uključe u kreiranje *Programa savetodavne podrške za potencijalne i postojeće mlade preduzetnike*. U Akcionom planu za zapošljavanje i preduzetništvo mladih za period od 2012. do 2014<sup>101</sup>, predložene vrste programa, obuka i treninga prepoznate su kao potreban vid podrške mladima Vladičinog Hana. Postojeće institucije lokalne samouprave koje su nadležne za kreiranje i pružanje programa i obuka iz ove oblasti (KLER, KzM) bi mogle da ostvare saradnju sa članovima profesionalne i stručne dijaspore radi kreiranje programa stručne podrške mladim preduzetnicima. Takođe, članovi profesionalne dijaspore bi mogli da podrže Kancelariju za mlade Vladičinog Hana u nastojanju da ostvare specifični cilj *Uspostavljanja partnerstva na međunarodnom nivou u cilju realizacije prioriteta održivog razvoja*<sup>102</sup>.

### ***Opština Bujanovac***

#### *Dijaspora Bujanovca*

Opština Bujanovac je 2002. godine imala 43.302 stanovnika, od kojih je Albanaca bilo 54,69%, Srba 34,14% i Roma 8,93%.<sup>103</sup> U odnosu na podatke sa popisa stanovništva 1991. godine, kada je u Bujanovcu popisano 46.740 lica (3.438 više), 2002. je zabeležena i blaga promena etničke strukture: 60,09% Albanaca, 29,77% Srba, 8,95% Roma.<sup>104</sup> Veliki broj stanovnika Bujanovca (kao i Preševa) albanske nacionalnosti bojkotovao je popis 2011. Godine. Tada je popisano 18.542 stanovnika Bujanovca.<sup>105</sup> Međutim, procena je RZS da je u 2010. godini u Bujanovcu bilo 45509 stanovnika.<sup>106</sup>

---

<sup>101</sup> Akcioni plan za zapošljavanje i preduzetništvo mladih za period od 2012. do 2014., str 23-34.

<sup>102</sup> Lokalni akcioni plan za mlade za period od 2011. do 2015. godine

<sup>103</sup> Popis stanovništva 2002, RZS.

<sup>104</sup> Penev, Stevanović, 2002.

<sup>105</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Prvi rezultati, RZS.

<sup>106</sup> Opštine i regioni u Republici Srbiji, RSZ, 2011

Dostupni podaci ukazuju da se povećao broj građana Bujanovca na radu/boravku u inostranstvu. Tako je 2.498 stanovnika bilo živelo u inostranstvu 1991. godine, a 2002. godine 10.380 stanovnika, odnosno 24% u odnosu na populaciju Bujanovca.<sup>107</sup> S obzirom da je 2011. godine popisano svega 321 lice u inostranstvu, ne može se znati da li se nastavio migratorni trend i u toku minule decenije. Tokom devedesetih godina prethodnog veka, migracije u inostranstvo su bile najizraženiji 1992. godine – 16,36% (1290 lica), kada su eskalirali sukobi na prostorima BiH, a zatim i 1999. godine – 9,70% (765 lica), kada je došlo do sukoba na Kosovu i NATO bombardovanja Srbije.<sup>108</sup> Tokom ostalih godina u poslednjoj deceniji dvadesetog veka, prosečno u toku jedne godine, 524 lica bi napustilo Bujanovac i Srbiju i odlazilo na rad/boravak u inostranstvo.

Ako uzmemo u obzir etničku strukturu opštine Bujanovac, kao i činjenicu da je na poslednjem popisu 2011. godine evidentirano svega 321 lice srpske nacionalnosti u inostranstvu, može se zaključiti da je najveći broj građana Bujanovca u inostranstvu albanske nacionalnosti.<sup>109</sup> Ubedljivo najviše su migrirali u Švajcarsku – 60,22% (6.251 lica), i Nemačku – 24,73% (2.567 lica), dok je na dalekom trećem mestu bila Švedska – 3,15% (327 lica).<sup>110</sup> Među popisanim licima koja su boravila u inostranstvu, bilo je najviše dece do 14 godina - 27,62%, kao i mladih (od 15 do 29 godina starosti) – 18,96%.<sup>111</sup> Učešće dece u ovoj populaciji je značajno iznad republičkog proseka (16,65%), što znači da je iz Bujanovca odlazilo veoma mlado stanovništvo. Populacija starosti od 0 do 29 godina je činila 55,06% od ukupnog broja Bujanovčana koji su boravili u inostranstvu, dok je republički prosek za ovu starosnu grupaciju 37,87%, a lica od 30 do 49 godina starosti činila su 27,18% od ukupnog broja, dok je republički prosek od 33,72%.

Veoma je nepovoljna obrazovna struktura ove izrazito mlade populacije koja je iz Bujanovca otišla u inostranstvo. Razumljivo je da dominiraju deca predškolskog uzrasta i

---

<sup>107</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002, RZS.

<sup>108</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>109</sup> „Teritorijalno posmatrano, najveće povećanje broja naših građana van zemlje je registrovano u opštinama sa značajnim udelom stanovništva albanske i muslimanske (bošnjačke) nacionalnosti. U čak deset opština - u koje spadaju i, na primer, opštine Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje, Priboj, kao i Bujanovac i Pereševo - broj stanovnika, koji su se u vreme popisa nalazili na radu/boravku u inostranstvu, je u odnosu na stanje iz 1991. više nego utrostručen” - Penev, Stevanović, 2002.

<sup>110</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002, RZS.

<sup>111</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.



učenici osnovne škole sa 29,58% (3.071 lice), ali s druge strane je evidentirano i 36,63%, ili 3.803 lica sa osnovnom školom, odnosno, 17,16% (1.782 lica) sa srednjom školom, a svega 1,86% sa višom ili visokom.<sup>112</sup> Ovo je nepovoljnija obrazovna struktura u odnosu na republički prosek (građana Srbije u inostranstvu) - 29,15% sa osnovnom, 26,56% sa srednjom, i 8,28% sa višom i visokom školom.<sup>113</sup> Slična obrazovna struktura je i stanovništva koje živi u Bujanovcu. Prema podacima sa popisa 2002. Godine, bilo je 38,08% stanovnika sa osnovnom školom, 17,94% sa srednjom i 2,22% sa visokom školom.<sup>114</sup>

Takođe, starosna struktura lica u inostranstvu odražava starosnu strukturu opštine Bujanovac. Naime, populacija od 0 do 29 godina starosti je činila 49,47% od ukupnog broja stanovnika 2002. godine, dok ova starosna grupacija čini 32,66% stanovnika, na republičkom nivou, prema poslednjim rezultatima popisa iz 2011. godine. Mladi starosti između 15 i 29 godina činili su 22,33% stanovnika Bujanovca 2002. godine, dok su mladi činili 18,39% stanovnika, na republičkom nivou, u 2011. godini.<sup>115</sup> Indikativno je da je i danas populacija Bujanovca „mlađa“ u odnosu na republički prosek. Međutim, mladi Bujanovca su suočeni sa ozbiljnim problemom nezaposlenosti. U 2009. godini, stopa nezaposlenosti iznosila je 30,16%. Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje - Filijala u Vranju, 4.778 stanovnika Bujanovca je bilo evidentirano kao nezaposleni, na dan 11. jul 2012. Među njima je 1.903 mladih, starosti između 15 i 29 godina.<sup>116</sup>

### *Dijaspora Bujanovca kao resurs lokalnog razvoja*

U strateškim dokumentima opštine Bujanovac, pogotovo u dokumentima u kojima su definisane politike za poboljšanje položaja mladih, dvojak je odnos prema migracijama. Sa jedne strane, migracije stanovništva, pre svega visokoobrazovanog stanovništva, smatraju se preprekom u podsticanju preduzetništva mladih i stvaranju uslova za povećanu

---

<sup>112</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, popis 2002.

<sup>113</sup> Ibid.

<sup>114</sup> Profil Zajednice Bujanovac, 2008.

<sup>115</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – starost i pol, podaci po naseljima, RZS.

<sup>116</sup> Podaci dobijeni of Filijale NSZ Vranje, na dan 27.07.2012.

zapošljivost mladih, dok je sa druge strane, dijaspora prepoznata kao resurs koji može da podstakne zapošljavanje mladih<sup>117</sup>. Takođe, povezano sa migracijama jeste i stvaranje uslova za punu radnu integraciju stanovnika Bujanovca školovanih u inostranstvu. Jedan od uslova jeste i nostrifikacija diploma. Nemogućnost nostrifikacije diploma stečenih u inostranstvu se prepoznaje kao jedna od prepreka za zapošljavanje mladih.<sup>118</sup>

Preporuke za uključivanje pripadnika dijaspore Bujanovca, po principu transnacionalnih aktivnosti, odnose se, prevashodno, na podršku zvanično predloženim programima za podsticanje zapošljavanja mladih i podršku mladim preduetnicima. Profesionalna dijaspora Bujanovca prevashodno bi mogla da pruži konsultativnu i edukativnu podršku mladim preduzetnicima za razvoj poslovnih veština za segmente poslovanja koje su sami mladi preduzetnici prepoznali kao deficitarne. Naime, sa ciljem ostvarivanja prioriteta *Povećanje mogućnosti za samozapošljavanje i preduzetništvo mladih u opštini Bujanovac*, članovi profesionalne dijaspore mogli bi da budu mentori mladim preduzetnicima, koji se manje od pet godina bave poslovanjem, u različitim oblastima upravljanja poslovanjem. Takođe, mogli bi da im pruže informativnu podršku o specijalizovanim profesionalnim sajmovim u inostranstvu na kojima bi vredelo učestvovati i promovisati svoje poslovanje. Potreba za ovakvom vrstom edukacije i podrške naznačena je u Lokalnom akcionom planu za zapošljavanje i preduzetništvo mladih.<sup>119</sup>

### ***Opština Preševo***

#### *Dijaspora Preševa*

U 2002. godini u Preševu je živelo 35118 stanovnika<sup>120</sup>, što je predstavljalo blagi pad stanovnika Preševa u odnosu na rezultate popisa iz 1991. godine. Tada je u Preševu živelo 36086 stanovnika.<sup>121</sup> Međutim, ukoliko se uzmu u obzir i stanovnici Preševu koji žive u inostranstvu, onda se broj stanovnika Preševu uvećao tokom devedesetih godina prošlog veka, jer je ukupan broj stanovnika 1991. godine bio 38943, dok je ukupan broj stanovnika

---

<sup>117</sup> Lokalni akcioni plan za zapošljavanje i preduzetništvo mladih, 2012-2015

<sup>118</sup> Ibid.

<sup>119</sup> Ibid.

<sup>120</sup> G.Penev, R.Stevanović, 2002.

<sup>121</sup> Ibid.

2002. godine bio 47965.<sup>122</sup> Ovo implicira dve stvari. Prvo, da je tokom devedesetih godina uspostavljen snažan migratorni trend stanovnika Preševa prema inostranstvu. U 2002. godini, zvanično je 12847 stanovnika Preševu živelo u inostranstvu, dok je 2857 stanovnika Preševu živelo u inostranstvu 1991. godine.<sup>123</sup> Druga stvar, broj stanovnika Preševa se uvećao zbog pozitivnog prirodnog priraštaja u toj opštini, ali verovatno i zbog migriranja stanovništva iz lokalnog ruralnog područja u opštinu Preševo.

U 1992. i 1999. godini je najviše stanovnika Preševa otišlo u inostranstvo – ukupno 2800 stanovnika.<sup>124</sup> Starosna struktura stanovništva u inostranstvu ukazuje da su odlazile celokupne porodice ili da su odlazila deca zajedno sa licem koje je migriralo jer mladi starosti između 1. i 14. godine predstavljaju najdominantniju starosnu grupaciju među članovima dijaspore. Prema rezultatima popisa iz 2002. godine, ukupno je u inostranstvu boravilo 4061 dete, starosti do 14 godina.<sup>125</sup> Takođe, veliko je učešće osoba mlađe dobi, ali u „punoj radnoj snazi“ među licima u inostranstvu – 26.6% (3465).<sup>126</sup> Obrazovna struktura lica u inostranstvu je nepovoljnija u odnosu na republički prosek lica koja borave u inostranstvu. Naime, 18% stanovnika Preševa koji borave u inostranstvu je sa završenom srednjom školom, a 36% sa završenom osnovnom školom, dok je 29% stanovnika Srbije koji borave u inostranstvu sa završenom osnovnom školom, a 26.6% sa završenom srednjom školom.<sup>127</sup> Članovi dijaspore Preševa najčešće borave u Švajcarskoj (58%), zatim Nemačkoj (18%) i Austriji (7.4%).<sup>128</sup>

### *Dijaspora Preševa kao resurs lokalnog razvoja*

U strateškim dokumentima opštine Preševo, pogotovo u dokumentima u kojima su definisani pravci razvoja opštine i prateće politike, migracije stanovništva smatraju se indikatorom loše ekonomske situacije u ovoj opštini. Potencijalna uloga dijaspore Preševa

---

<sup>122</sup> Ibid.

<sup>123</sup> Ibid.

<sup>124</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002, RSZ

<sup>125</sup> Ibid.

<sup>126</sup> Ibid.

<sup>127</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, popis 2002, RSZ

<sup>128</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, popis 2002, RSZ.

u kontekstu transnacionalnih i translokalnih aktivnosti može biti u razvijanju programa i aktivnosti za jačanje menadžerskog kadra i preduzetničkog sektora, ili u prenošenju iskustva stečenog dugogodišnjim radom u inostranim kompanijama u Zapadnoj Evropi. Na taj način, doprineli bi ostvarivanju strateškog cilju *Razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva*, odnosno aktivnostima *Obuke postojećih privrednika i potencijalnih preduzetnika*, definisanih u Strateškom planu razvoja opštine 2011-2016.<sup>129</sup>

### ***Region Užica (Nova Varoš, Čajetina, Prijepolje, Priboj)***

#### ***Grad Užice***

##### *Dijaspora Užica*

U Užicu, prema rezultatima popisa iz 2011, živi 78.018 ljudi, dok je 1.070 osoba evidentirano na boravku/radu u inostranstvu.<sup>130</sup> U odnosu na 2002. godinu, kada je Užice imalo 83.022 stanovnika, beleži se čak 5.004 stanovnika manje (6,02%), što je izrazito negativan trend u odnosu na period između popisa 1991. i 2002. godine. Naime, 2002. godine je u Užicu živelo 1.324 stanovnika više nego 1991. godine.<sup>131</sup> Ovaj vidljiv porast broj stanovnika svakako može da se pripíše ratnim okolnostima i dolasku brojnih izbeglica i raseljenih lica, od koji je deo našao utočište u brojim pograničnim mestima u zlatiborskom okrugu. Tako je u ukupnom broju stanovnika grada Užica 2002. godine, izbeglička populacija učestvovala sa 1,66%, tačnije na tom popisu ih je bilo 1.379.<sup>132</sup> Dakle, bez izbegličke populacije, broj stanovnika u Užicu u periodu od 1991. do 2002. godine se ustvari smanjio za 660, što nam govori da je blaži negativan demografski trend započeo još tokom 90-tih godina dvadesetog veka.

Jedan od razloga za ovakvu situaciju jeste i činjenica da je određen broj ljudi tokom 90-tih godina napustio Užice, ali i svoju zemlju. Prema podacima popisa iz 1991. godine, bilo je 463 Užičana u inostranstvu, dok je 2002. godine bilo 1.201, a 2011. godine, 1.070.<sup>133</sup> Dakle, u deceniji od 1991. do 2002. godine, broj Užičana na boravku/radu u inostranstvu je porastao za 738 lica, a najveći broj njih je migrirao 1992. – 80 (10,84%), 2000. – 86

<sup>129</sup> Strateški plan razvoja opštine Preševo 2011-2016.

<sup>130</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2011, RZS.

<sup>131</sup> Penev, Stevanović, 2002

<sup>132</sup> Izbeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002, Mnistarstvo za ljudska i manjinska prava, 2002.

<sup>133</sup> Popisi stanovništva 2002-2011, RZS.

(11,65%), i 2002. godine - 143 (19,37%).<sup>134</sup> Tokom ostalih godina, u proseku je godišnje odlazilo između 50 i 60 građana Užica u inoanstvo. Ukratko, vidimo da je tokom pomenutog perioda postojao određeni kontinuitet migratornih kretanja, i da nije bilo značajnih oscilacija, odnosno većih migratornih talasa.

Prema zvaničnim podacima, Užičani su najčešće odlazili u Nemačku (268 lica – 22,31%) i Rusiju (152 lica – 12,65%), a najveći broj njih je imao srednjoškoko obrazovanje (485), dok je 175 osoba imalo više i visoko obrazovanje – tj. 21,87%.<sup>135</sup> Zastupljenost visokoobrazovanih lica u ovoj populaciji je značajana i mnogo veća od republičkog proseka zabeleženog na popisu 2002. godine, koji je iznosio 8,28%<sup>136</sup>, što ukazuje na to da su iz Užica u inostranstvo u velikoj meri migrirali visokoobrazovani ljudi - za razliku od većine drugih opština i gradova, kako u samom regionu tako i u čitavoj Srbiji. Takođe, među Uzičkom dijasporom je najzastupljenija bila starosna grupacija od 29 do 44 godina starosti – 21,23%<sup>137</sup>, s toga se može zaključiti da su često migrirale visokoobrazovane osobe u punoj radnoj snazi. S obzirom da se broj ljudi u inostranstvu od 2002. do 2011. godine nije značajno oscilirao – 1.201, odnosno 1.070 lica – možemo da pretpostavimo da se zemlje destinacije Uzičana kao i njihova obrazovna struktura u poslednjih deset godina nisu značajno promenili.

Najnovi podaci o stanovništvu grada Užica prema starosti i polu, na osnovu popisa iz 2011. godine, pokazuju da mladi (starosti od 15 do 29 godina) čine 18,29% ukupne populacije Užica, što je manje u odnosu na republički prosek, koji iznosi 18,39%.<sup>138</sup> S druge strane, procenat stanovništva od 65 do 80 godina starosti (radno neaktivnih lica) povećao se sa 12,68% na 13,03%.<sup>139</sup> Drugim rečima, vidljivo je da stanovništvo Užica stari, tj. da se smanjuje broj mladih ljudi, kako zbog negativnih demografskih kretanja (pre svega veoma niske stope prirodnog priraštaja), tako i zbog unutrašnjih migracija – iz Užica u veće gradske centre.

---

<sup>134</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>135</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002.

<sup>136</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, popis 2002.

<sup>137</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>138</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – starost i pol, podaci po naseljima, RZS.

<sup>139</sup> Ibid.

Kada govorimo o strukturi stanovništva Užica starog 15 i više godina, prema stepenu školske spreme, situacija je sledeća: <sup>140</sup>

- 5% stanovništva je bez školske spreme
- 37% stanovništva ima završenu osnovnu školu
- 49% stanovništva je sa završenom srednjom školom
- 5,2% ima više, a 6,2% visoko obrazovanje.

Ovi podaci ukazuju na znatno veći broj lica sa završenom osnovnom školom u Užicu, nego što je na republičkom nivou (razlika je 14%). Odnosno, veliki broj stanovnika Užica ne poseduje znanja i veštine neophodne za većinu novih zanimanja. To se jasno odražava i na stopu ne/zaposlenosti i na dalji razvoj postojećih i mogućih novih privrednih grana u čitavom zlatiborskom regionu.

Najnoviji podaci Filijale NSZ u Užicu, na dan 31.07.2012, pokazuju da na evidenciji ima 1.547 nezaposlenih lica, starosti od 15 do 29 godina. Prema stepenu stručne spreme, najveći broj nezaposlenih je među mladima sa III stepenom stručne spreme (520), zatim sa IV stepenom (452), ali je takođe veliki broj i onih sa VII-1 stepenom stručne spreme koji su bez posla (244).<sup>141</sup> Ukupan broj nezaposlenih na evidenciji filijale NSZ u Užicu je 5.957, iz čega proizilazi da procenat mladih u ukupnom broju nezaposlenih lica u Užicu iznosi 26%, što je na skoro istom nivou kao i 2011. (23,3%) i 2010. godine (25,9%).

#### *Dijaspora Užica kao resurs lokalnog razvoja*

U Strategiji lokalnog održivog razvoja grada Užica od 2012. do 2020. godine, migracije mlađeg stanovništva u veće centre smatraju se za jednu od najvećih pretnji, prema SWOT analizi. Ukoliko se migratorni trend nastavi, uz sve izraženije niske stope nataliteta (a srednje stope mortaliteta), prema projekcijama do 2017. godine, broj stanovnika grada Užica će se smanjiti za 3.801.<sup>142</sup> Kada toj cifri dodamo i 5.004 stanovnika, koliko je razlika

---

<sup>140</sup> Opštine u brojkama 2007, RZS.

<sup>141</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ u Užicu, stanje na dan 31.07.2012.

<sup>142</sup> Projekcije stanovništva Srbije 2007-2017, RZS.

između popisa 2002. i 2011, dolazimo do zbirnog broja od blizu 9.000 stanovnika, što u odnosu na trenutni broj stanovnika Užica čini 11,5%.

Problem migriranja mladih, odnosno demografskog pražnjenja Užica je prepoznat u relevantnim lokalnim strateškim dokumentima i akcionim planovima: Strategija lokalnog održivog razvoja grada Užica od 2012. do 2020, Lokalni akcioni plan zapošljavanja grada Užica za 2012. godinu, Lokalni akcioni plan za mlade grada Užica 2010-2014. Za moguće mere za rešavanje ovog problema, navode se unapređenje infrastrukture u cilju privlačenja novih investicija, povećanje broja radnih mesta, razvoj ruralne ekonomije i turizma, unapređenje uslova za razvoj preduzetništva, ali razvoj i podržavanje lokalnih politika za razvoj omladinskog preduzetništva, i novih koncepta kojima se stvaraju mogućnosti za samozapošljavanje (kreativne industrije, socijalno preduzetništvo).<sup>143</sup> Međutim, nedovoljno je naglašena i operacionalizovana, u lokalnim strateškim dokumentima, moguća saradnja sa dijasporom.

Međutim, osnovan je Centar za dijasporu, pri Regionalnoj privrednoj komori Užice, 2007. Godine, ali dijaspora se ne pominje u Strategiji lokalnog održivog razvoja grada Užica od 2012 do 2020. Jedino se prepoznaju programi koji podstiču međuopštinsku, regionalnu i prekograničnu saradnju, kao i zainteresovanost naučnih i istraživačkih institucija za saradnju.<sup>144</sup> Takođe, saradnja sa dijasporom se ne pominje ni u regionalnim dokumentima, kao što su Strategija održivog razvoja regiona Užica 2009-2012. i Strategija socio-ekonomskog razvoja Zlatiborske oblasti 2011-2015. osim u pogledu jačanja Centra za dijasporu (bez navedenih konkretnih mera podrške).

U Lokalnom akcionom planu zapošljavanja grada Užica za 2012. godinu, u delu ekonomske analize kao značajna mogućnost za podsticanje zapošljavanja se navodi *razvoj veza sa dijasporom i privlačenje investitora* koji su spremni da ulože svoj kapital na teritoriji grada Užica. Takođe, u Lokalnom akcionom planu za mlade grada Užica 2010-2014, u proceni i analizi položaja mladih u Užicu, kao prednost za dalje mere i projekte se navodi postojanje Centra za dijasporu. Međutim, sa druge strane, kao slabost se prepoznaje

---

<sup>143</sup> Lokalni akcioni plan zapošljavanja grada Užica za 2012. godinu.

<sup>144</sup> Strategija lokalnog održivog razvoja grada Užica od 2012 do 2020.

nerazvijenost mehanizama za međuopštinsko/regionalno povezivanje mladih, kao ni kanali komunikacije sa mladima iz inostranstva (posebno sa mladima u dijaspori).<sup>145</sup> Takođe, nepostojanje programa podrške studijskim putovanjima mladih, održivih mehanizama komunikacije sa dijasporom, kao i nerazvijena praksa organizacije međunarodnih, nacionalnih i regionalnih dešavanja (kampovi, radionice, škole i sl.) smatra se za pretnju aktivnostima usmerenim na poboljšanje položaja mladih.

Radi što efikasnijeg povezivanja mladih sa tržištem rada i akademskim institucijama na (inter)nacionalnom nivou, predviđa se „stalno usklađivanje sistema obrazovanja i obuka sa sadašnjim i projektovanim zahtevima tržišta rada“ (u periodu od 2010-2014) i namera da se uspostavi „održiv nivo komunikacije između predstavnika privrede i obrazovnih ustanova (formalnih i neformalnih).“<sup>146</sup> U sklopu aktivnosti u okviru *Programa za podsticanje i vrednovanje izuzetnih ispoljavanja i postignuća mladih* se najkonkretnije pominje i uključuje dijaspora, a očekivani rezultati su: *uspostavljen održivi mehanizam podrške mladim talentima; ojačan rad Kancelarije za saradnju sa dijasporom u cilju uspostavljanja saradnje sa mladim stručnjacima u dijaspori.*<sup>147</sup> Kao jedan od indikatora ovde se navodi “broj i struktura mladih iz dijaspore sa kojima je Centar za dijasporu uspostavio saradnju” (u periodu od 2010 do 2014).

### ***Opština Čajetina*** ***Dijaspora Čajetine***

U Čajetini je 2002. godine bilo 15.628 stanovnika, dok prema rezultatima poslednjeg popisa (2011), broj stanovnika ove opštine iznosi 14.726<sup>148</sup>, što je 902 osobe manje. Ako uporedimo ove brojke sa rezultatima popisa iz 1991. godine, kada je u Čajetini bilo 15.914 stanovnika i kada uzmemo u obzir podatak da je popisom iz 2002. obuhvaćeno i 392 izbeglice, vidimo da se broj stanovnika Čajetine u periodu od 1991. do 2002. godine, smanjio za 678.<sup>149</sup> Ukratko, možemo reći da se od 1991. godine u opštini Čajetina beleži

---

<sup>145</sup> Lokalni akcioni plan za mlade grada Užica 2010-2014.

<sup>146</sup> Ibid.

<sup>147</sup> Ibid.

<sup>148</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2011, RZS.

<sup>149</sup> Izbeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2002.



kontinuirani pad broja stanovnika, te da se u intervalu od 20 godina, broj žitelja ove opštine smanjio za skoro 8%.

Ono po čemu se Čajetina razlikuje od Užica, kada je u pitanju odlazak stanovništva u inostranstvo, jeste podatak da je 1991. godine bilo evidentirano više građana Čajetine u inostranstvu (91 lice) nego dvadeset godina posle, tj. 2011. godine (81 lice).<sup>150</sup> Porast broja lica u inostranstvu jeste bio zabeležen tokom 90-ih, tako da je 2002. godine bilo evidentirano njih 156<sup>151</sup>, da bi se, kao što smo videli, do 2011. godine, taj broj smanjio skoro duplo. Ova „nezainteresovanost“ za migriranje iz zemlje, ali i opštine, može biti odraz činjenice da je Čajetina jedna od najrazvijenih opština Zlatiborskog okruga, pa i cele zapadne Srbije, a stopa nezaposlenosti je niža u odnosu na ostale opštine okruga i na nacionalni nivo – iznosi 16,06%.<sup>152</sup> Svakako, u ovakvim analizama se moraju uzeti u obzir i razlike u metodologijama popisa sprovedenih 1991. 2002. i 2011. godine.

Najveći broj stanovnika Čajetine koji su evidentirani da borave/rade u inostranstvu, u 2002. godini, živeo je u Nemačkoj (33 lica – 21,15%), zatim Velikoj Britaniji (18 lica – 11,53%).<sup>153</sup> Među stanovnicima Čajetine u inostranstvu ima najviše stanovnika sa završenom srednjom školom (61 lica – 39,10%), mada su učestala i lica sa samo završenom osnovnom školom, dok onih sa višim i visokim obrazovanjem ima 15, odnosno 9,61%.<sup>154</sup> Drugim rečima, ogromna većina ljudi je otišla u inostranstvo u potrazi za bilo kakvim poslom, koji ne podrazumeva obrazovanje i posedovanje novih znanja i veština, ali je takođe u dobroj meri bila zastupljena i visokoobrazovana populacija. Naravno, treba imati na umu da se u slučaju opštine Čajetina radi o izuzetno malom broju lica u inostranstvu, što ne ostavlja mnogo prostora za „dublje“ analize. Takođe, s obzirom da se nezatno smanjio ukupan broj lica koja borave u inostranstvu u odnosu na 2002, može se smatrati da je dijaspora Čajetine ostala nepromenjena u poslednjoj deceniji.

---

<sup>150</sup> Penev, Stevanović, 2002.

<sup>151</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002, RZS.

<sup>152</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ u Užicu, stanje na dan 31.07.2012. Prema istom izvoru stopa nezaposlenosti na republičkom nivou u istom periodu je iznosila blizu 27%.

<sup>153</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002.

<sup>154</sup> Ibid.

S druge strane, u samoj opštini Čajetina je sve izraženija nepovoljna starosna struktura stanovništva. Naime, 2002. godine, učešće lica koja imaju više od 65 godina u ukupnoj populaciji opštine je bilo 17,81%, što znači da je svaki peti stanovnik opštine spadao u kategoriju ekonomski neaktivnog stanovništva.<sup>155</sup> U istom periodu je bilo 17,67% mladih (od 15 do 29 godina starosti), odnosno skoro u istom broju kao i lica starijih od 65 godina. U Strategiji lokalnog ekonomskog razvoja opštine Čajetina je naznačeno da se populacija nalazi „u fazi duboke demografske zrelosti“ i da „starosna struktura populacije u Čajetini ne pogoduje širenju ekonomskog razvoja opštine, jer se sposobnost stanovništva za daljim proizvodnim zapošljavanjem populacije smanjuje.”<sup>156</sup> Najnoviji rezultati popisa iz 2011. godine pokazuju gotovo identično učešće ove dve starosne populacije u ukupnom broju stanovnika – 16,76% mladih i 16,53% lica starosti od 65 do 80 godina.<sup>157</sup> Evidentno je da se podjednako smanjilo učešće mladih i starih u populaciji opštine Čajetina, ali je još izraženija i činjenica da se zatupljenost mladih sve više udaljava o republičkog proseka (18,39%) - koji i sam beleži pad u poslednjoj deceniji.

Veliki problem na lokalnu jeste nepovoljna obrazovna struktura pored nepovoljne starosne strukture. U opštini Čajetina je 747 stanovnika imalo više ili visoko obrazovanje, dok je 4.516 lica imalo završenu srednju školu, a 2.592 osnovnu, dok je 1.324 lica bilo bez školske spreme.<sup>158</sup> Među nezaposlenima na evidenciji NSZ-a se nalazi 196 mladih (od 15 do 29 godina starosti), među kojima dominiraju oni sa III (74 osobe) i IV stepenom stručne spreme (49).<sup>159</sup> Neusklađenost radne snage i tržišta rada je najvidljivija u oblasti turizma, koji je najrazvijenija i najvažnija grana privrede opštine Čajetina (na primer, na Zlatiboru kao razvijenijoj turističkoj destinaciji, godišnje se ostvari 1.000.000 noćenja sa oko 250.000 posetilaca.)<sup>160</sup> U Lokalnom akcionom planu za mlade opštine Čajetina 2010-2014, navodi se da ne postoji u region obrazovna ustanova za kvalitetno srednjoškolsko i više obrazovanje za oblast turizam i ugostiteljstvo. Takođe, ne postoje stalni programi

---

<sup>155</sup> Izvor: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>, Eletronska baza podataka, Popis 2002, RZS.

<sup>156</sup> Strategija lokalnog ekonomskog razvoja opštine Čajetina.

<sup>157</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – starost i pol, podaci po naseljima, RZS.

<sup>158</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2002, RZS

<sup>159</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ u Užicu, stanje na dan 31.07.2012.

<sup>160</sup> Strategija lokalnog ekonomskog razvoja opštine Čajetina

savetovanja, praksi i obuka za mlade, što u velikoj meri onemogućava razvoj potrebnih veština za konkretne delatnosti.<sup>161</sup>

### *Dijaspora Čajetine kao resurs lokalnog razvoja*

U Strategiji održivog razvoja opštine Čajetina 2010-2020, prepoznata je moguća uloga dijaspore u razvoju turizma. U SWOT analizi turizma kao jedna od mogućnosti se navodi “privlačenje dijaspore i saradnja sa njom”. U preostalim lokalnim strateškim dokumentima i planovima (Strategija lokalnog ekonomskog razvoja opštine Čajetina, Lokalni akcioni plan za mlade opštine Čajetina 2010-2014) dijaspora se ne pominje i ne razmatra, što je možda i očekivano s obzirom na mali broj stanovnika u inostranstvu.

### ***Opština Prijepolje***

#### *Dijaspora Prijepolja*

Na teritoriji opštine Prijepolje, prema podacima popisa stanovništva iz 2002. godine, živelo je 40.971 ljudi, a nepunih deset godina kasnije (2011), na istoj teritoriji je popisano 36.713 osoba.<sup>162</sup> To je 4.258 stanovnika manje, odnosno 10% manje u odnosu na 2002. godinu, što ukazuje na sve brže demografsko praznjenje opštine Prijepolje. Štaviše, za 20 godina Prijepolje je uzgubilo 9.318 žitelja. Naravno, pri razmatranju ovih podataka mora se uzeti u obzir činjenica da je pre i tokom popisa bilo poziva za njegov bojkot od strane bošnjačke nacionalne manjine<sup>163</sup>, kojih je na popisu 2002. bilo evidentirano 13.109. Nažalost, do sada nisu dostupne projekcije koliko je ljudi stvarno bojkotovalo popis.

1991. godine je bilo evidentirano 494 stanovnika Prijepolja koji žive u inostranstvu, dok je na sledećem popisu 2002. godine bilo 4.805 njih – skoro deset puta više.<sup>164</sup> S obzirom da je tokom 90-ih u Prijepolje pridošao i zadržao se manji broj izbeglica (336 lica)<sup>165</sup>, zaključuje se da je u inostranstvo tokom 90-ih iz Prijepolja otišlo više od 11% Prijepoljaca –

---

<sup>161</sup> Lokalni akcioni plan za mlade opštine Čajetina 2010-2014.

<sup>162</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2011, RZS.

<sup>163</sup> Izvor: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Ne-zna-se-koliko-je-gradjana-bojkotovalo-popis.lt.html>

<sup>164</sup> (Penev, Stevanović, 2002).

<sup>165</sup> Izbeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002, Mntarstvo za ljudska i manjinska prava, 2002.

domicilnog stanovništva. Taj broj/procent se održao i do 2011. godine i poslednjeg popisa na kome je evidentirano 4.407 Prijepoljaca koji žive i rade u inostranstvu.<sup>166</sup>

Najveći migratorni talasi iz Prijepolja bili su 1992. godine (470 lica – 9,78%) i 1993. godine (341), kao i 1999. (718 – 14,94%) i 2000. godine (571 – 11,88%) – a inače je godišnje, u proseku, odlazilo 300 Prijepoljaca.<sup>167</sup> Naravno, karakteristično je da su najveći talasi migracija krenuli u periodima otpočinjanja i eskalacije sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije i za vreme sukoba na Kosovu. Takođe, Prijepoljci su uglavnom migrirali u Nemačku, gde je 2002. godine evidentirano čak 2.275 njih – 47,34%, dok je značajno manji broj boravio/radio u Holandiji (237), Švedskoj (328), Francuskoj (135) i td.<sup>168</sup>

Što se tiče obrazovne strukture građana Prijepolja u dijaspori, ubedljivo je najviše njih sa završenom osnovnom školom (1.197 lica – 24,91%) i srednjom školom (1.743 – 36,27%), dok je visokoobrazovanih bilo 196, odnosno 4%.<sup>169</sup> U slučaju Prijepolja je zanimljivo i to da je među građanima u dijaspori bilo i 1.213 (25,24%) dece predškolskog uzrasta i učenika osnovne škole, što implicira da su tokom 90-ih porodice sa malom decom napuštale Prijepolje i Srbiju. Druga najzastupljenija starosna grupacija je bila ona od 25 do 39 godina stosti (38,25%) odnosno populacija koja je u tom trenutku bila radno najaktivnija.

Međutim, migracije mladog stanovništva se nisu značajno odrazile na starosnu strukturu žitelja Prijepolja. Dapače, u odnosu na 2002. godinu, kada je mlada populacija (od 15 do 29 godina starosti) činila 15,31% ukupne populacije, sada mladi čine 21,05%.<sup>170</sup> Povećanje mlade populacije Prijepolja je anomalija u odnosu na negativni trend na nivou republike, gde se učešće mladog stanovništva u ukunjoj populaciji smanjilo sa oko 20% na 18%. Druga najzastupljenija starosna grupacija u Prijepolju je grupacija starosti od 50 do 64

---

<sup>166</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2011, RZS.

<sup>167</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>168</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002.

<sup>169</sup> Ibid. – *Ovo je duplo manje učešće lica sa višim/visokim obrazovanjem u odnosu na republički prosek – 8,28%.*

<sup>170</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – starost i pol, podaci po naseljima, RZS.

godine (21,55%) zatim starosna populacija između 30 i 44 godine (18,82%), i najmlađi stanovnici, starosti do 14 godina (16,53%).<sup>171</sup>

U opštini Prijepolje, zaključno sa julom 2012. godine, na evidenciji NSZ bilo je ukupno 6.785 nezaposlenih, a među njima je bilo 1.737 mladih, odnosno 22,46% mladih stanovnika Prijepolja.<sup>172</sup> Među evidentiranim, najveći broj nezaposlenih je sa završenim I (2.201), III (2.469) i IV stepenom stručne spreme (1.514), što u velikoj meri odražava nepovoljnu obrazovnu strukturu stanovništva Prijepolja. Naime, najveći broj stanovnika sa 15 i više godina ima srednje obrazovanje – 41% (13.465), odnosno, osnovno obrazovanje – 29% (9.754), a 6% (2.136) visoko i više obrazovanje.<sup>173</sup> Ovakva socio-ekonomska situacija utiče da mladi u potrazi za boljim poslom napuštaju svoje mesto, što svakako utiče na dalji razvoj ekonomskih aktivnosti, koje zahtevaju mlade, obrazovane kadrove sa novim znanjima i veštinama. Prema anketi koju su sprovele udruženja Građanske Inicijative i Nove Vizije, 84,10% mladih je dalo potvrđan odgovor na pitanje „Ukoliko bi vam se ukazala prilika da li bi ste napustili Prijepolje?“, uglavnom navodeći kao glavni razlog bolje zaposlenje (32,33%).<sup>174</sup>

#### *Dijaspora Prijepolja kao resurs lokalnog razvoja*

U *Strategiji održivog razvoja opštine Prijepolje 2011-2015*, prepoznato je uspostavljanje čvrstih veza sa dijasporom, kao i jačanje i širenje saradnje sa klubom Prijepoljaca (Beograd, Novi Sad, Sarajevo) kao šansa za razvoj ekonomije i privrede. Takođe, u istom dokumentu u sklopu SWOT analize infrastrukture, prepoznaje se “multietničnost i jaka dijaspora kao dobra osnova za ulaganje i komunalnu infrastrukturu”<sup>175</sup>. Nažalost, s druge strane postoje mnogobrojne realne slabosti i pretnje kao što su „nedovoljna posvećenost lokalne vlasti u izradi strategije i plana za privlačenje investicija kao i stvaranje pozitivnog

---

<sup>171</sup> Ibid.

<sup>172</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ Prijepolje, na dan 28.08.2012. – *Iako alarmantno visok, treba imati na umu da ovaj broj ne daje realan prikaz ukupnog broja nezaposlenih mladih, jer veliki broj lica iz ove kategorije se ne nalazi na evidenciji NSZ.*

<sup>173</sup> Akcioni plan za razvoj omladinskog preduzetništva opštine Prijepolje, 2011.

<sup>174</sup> Lokalni akcioni plan za mlade Prijepolja za period 2012-2015.

<sup>175</sup> Strategija održivog razvoja opštine Prijepolje 2011-2015.

poslovnog ambijenta i stalna migracija stanovništva zarad političke i ekonomske nestabilnosti<sup>176</sup>.

Dijaspora se ne spominje u drugim strateškim dokumentima, niti akcionim planovima opštine - *Lokalni akcioni plan za mlade Prijepolje za period 2010-2015. godine, Akcioni plan za razvoj omladinskog preduzetništva 2010*. Implicitno je da opština Prijepolje za sada ne prepoznaje značaj ovakve saradnje i samim tim ne postoje podsticajne mere kojima bi se saradnja sa dijasporom ohrabrila i stimulisala. Međutim, mora se naglasiti primer dobre prakse – otvaranje pogona za proizvodnju švajcarske firme Emilio Stecher u Prijepolju – koji može doprineti uspostavljanju novog trenda. Naime, najzaslužniji za investiciju i izgradnju pogona za proizvodnju nameštaja u Prijepolju je Meša Podbićanin, suvlasnik firme Emilio Stecher, koji je dugo godina bio pripadnik prijepoljske dijaspore.

### ***Opština Nova Varoš*** *Dijaspora Nove Varoši*

U Novoj Varoši danas živi 16.758 stanovnika, što je 3.224 stanovnika manje u odnosu na 2002. godinu (19.982), a čak 4.988 manje u odnosu na 1991. godinu (21.476).<sup>177</sup> U poslednje dve decenije, broj stanovnika opštine Nova Varoš smanjio se za 22,93%, što opštinu, pored Priboja, svrstava u opštine sa najvišim procentom smanjenja broja stanovnika u Zlatiborskom okrugu, ali i na republičkom nivou. Vrlo negativna demografska kretanja su posledica snažnih migracija stanovništva u gradske centre, odumiranje seoskih naselja, kao i negativan prirodni priraštaj (2005.godine, u vrednosti od -1,7 na 1.000 stanovnika).<sup>178</sup>

U poslednje dve decenije, u Novoj Varoši nije zabeležen migratorni talas ka inostranstvu većih razmera, kao što je to bio slučaj u Prijepolju i Priboju. Prema rezultatima popisa stanovništva, 1991. godine, bilo je 66 žitelja Nove Varoši u inostranstvu, a 2002. godine 185, dok je 2011. godine bilo 265 lica.<sup>179</sup> Međutim, iako se radi o malom broju ljudi, ipak je uočljiv progresivan i kontinuiran rast dijaspore Nove Varoši u proteklih dvadeset

---

<sup>176</sup> Ibid.

<sup>177</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2002-2011, RZS.

<sup>178</sup> Strategija lokalnog održivog razvoja opštine Nova Varoš, 2010-2020.

<sup>179</sup> Penev, Stevanović, 2002; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Prvi rezultati, RZS.

godina. Danas, dijaspora Nove Varoši čini 1,58% od ukupnog broja stanovnika. Ono što je takođe karakteristično za Novu Varoš, a za razliku od Prijepolja i Priboja, jeste činjenica da je u periodu od 2002. do 2011. godine zvanično zabeležen porast broja lica koja borave/rade u inostranstvu.

Najveći broj građana Nove Varoši je odlazio u Nemačku (53 lica ili 28,64%)<sup>180</sup>, što je, kao što smo videli, svojstveno za sve ostale opštine koje smo analizirali. Druga omiljena zemlja destinacije je bila Holandija, u koju je migriralo 28 stanovnika Nove Varoši (15,13%)<sup>181</sup> od ukupnog broja lica u inostranstvu. Ubedljivo najviše njih je napustilo Srbiju 2000. godine – 37 lica (20%)<sup>182</sup>, što je godina u kojoj su bili izraženiji migratorni talasi ka inostranstvu i u ostalim opštinama Zlatiborskog okruga. Uglavnom su odlazila lica sa završenom osnovnom i srednjom školom – 65,40%, ali je bilo i 17,29% dece predškolskog uzrasta i učenika osnovne škole, kao i 11,35% lica sa završenom višom i visokom školom (što je više od republičkog proseka – 8,28%, i značajno više u odnosu na Prijepolje i Priboj).<sup>183</sup> Lica između 25 i 39 godina starosti su činila 40% ukupne dijaspore Nove Varoši, ali je u značajnom procentu bila zastupljena i najmlađa populacija (od 0 do 14 godina) – 16,75%.<sup>184</sup> Kao što smo već naveli, republički prosek učešća starosne grupacije od 25 do 39 godina starosti u ukupnom broju lica u inostranstvu je bio 27,65%, a populacije od 0 do 14 godina 16,65%.

Drugim rečima, u slučaju prve grupacije Nova Varoš je daleko iznad republičkog proseka, dok se učešće dece u ukupnom broju lica u inostranstvu skoro poklapa. U svakom slučaju, vidimo da se i kod Nove Varoši radi o mladoj populaciji koja je napuštala zemlju. Migracije iz Nove Varoši ka inostranstvu su znatno manjeg obima u odnosu na veoma izražene migratorne tokove koji su su svojstveni Priboju i Prijepolju (s time da se ovo odnosi na populaciju lica koja borave/rade u inostranstvu i moramo uzeti sa ograničenjem podatke popisa vršenih u protekle dve decenije zbog razlika u prikupljanju podataka). Prema svim ostalim socio-ekonomskim indikatorima ove tri opštine su poprilično slične,

---

<sup>180</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002.

<sup>181</sup> Ibid.

<sup>182</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>183</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, popis 2002

<sup>184</sup> Ibid.

odnosno suočene su sa visokim stopama nezaposlenosti, nepovoljnom obrazovnom strukturom stanovništva, devastiranom privredom, itd.

Stanovništvo opštine Nova Varoš ubrzano stari. Danas, mladi (od 15 do 29 godina) u Novoj Varoši čine 17,55% stanovništva, što je ispod republičkog proseka od 18,38%, dok starosna grupacija od 45 do 59 godina čini 25,47%, što je iznad republičkog proseka od 22,27%.<sup>185</sup> U odnosu na 2002. godinu, broj mladih se smanjio za 3,18%, a broj lica od 45 do 59 godina se povećao za 8,61%.<sup>186</sup> U istom periodu se povećalo i učešće radno neaktivnog stanovništva (od 65 do 79 godina starosti) sa 14,38% na 16,24%, a broj dece (od 0 do 14 godina) se smanjio sa 15,52% na 12,17%.<sup>187</sup> Ukratko, broj dece i mladih se bitno smanjuje, a broj starijih i radno neaktivnih lica se uvećava, odnosno, ne dolaze nove generacije, mladi odlaze iz svog mesta i stanovništvo neminovno stari. Migracijama značajno doprinosi i veoma teška ekonomska situacija, visoka stopa nezaposlenosti (od blizu 30%).<sup>188</sup> Kao i u drugim opštinama u ovom regionu, nepovoljna obrazovna struktura se jasno odražava i na tržište rada, tako među nezaposlenima preovlađuju osobe sa III (894) i I stepenom stručne spreme (856).

#### *Dijaspora Nove Varoši kao resurs lokalnog razvoja*

U Akcionom planu zapošljavanja za 2012. godinu opštine Nova Varoš, predstavljeni su rezultati istraživanja lokalnih poslodavaca koje je sprovedla Regionalna privredna komora Užice na velikom broju privrednih subjekata, a koji ukazuju na percepciju pasivnosti i neadekvatnosti radne snage. Pronalažanje adekvatnih zaposlenih se smatra manje-više teškim od strane 70% preduzeća, i to se uglavnom pripisuje nedostatku kvalifikacija i stručnih kandidata, dok je uglavnom izražena potreba za radnom snagom koja poseduje tehničke i kompjuterske veštine.<sup>189</sup>

---

<sup>185</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – starost i pol, podaci po naseljima, RZS.

<sup>186</sup> Izvor: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>, Eletronska baza podataka, Popis 2002, RZS.

<sup>187</sup> Isti izvor.

<sup>188</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ Prijepolje, na dan 28.08.2012.

<sup>189</sup> Akcioni plan zapošljavanja za 2012. godinu opštine Nova Varoš



***Opština Priboj***  
*Dijaspora Priboja*

Rezultati poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. godine, pokazuju da na teritoriji opštine Priboj živi 27.127 ljudi, što je za 3.156 lica manje nego 2002. godine – odnosno 10%.<sup>190</sup> U poređenju sa rezultatima popisa iz 1991. godine, kada je bilo evidentirano 35.394 stanovnika<sup>191</sup>, danas u Priboju živi 24% stanovnika manje. Demografsko praznjenje je indikativno kada se uporede podaci o licima u inostranstvu. Tako je 1991. godine bilo evidentirano 557 Pribojaca na boravku/radu u inostranstvu, a 2002. godine 3.421 lice, odnosno broj se ušestostužio u toku jedne decenije.<sup>192</sup> Na poslednjem popisu 2011. godine je zabeleženo da se u inostranstvu nalazi 2.201 lice, tj. 1.220 lica manje nego 2002. godine.<sup>193</sup> Ogromna oscilacija u periodu 1991-2002. godine je očigledno smanjena u sledećoj deceniji, ali manji broj lica u inostranstvu prema poslednjem popisu, ne znači nužno da se broj Pribojaca u inostranstvu u poslednjih deset godina smanjio. Odnosno, metodologija popisa ovih lica značajno je menjana između tri poslednja popisna perioda, što je uticalo na konačne rezultate. Takođe, jasno je i da se smanjenje broja lica u inostranstvu nije odrazilo na povećanje broja stanovnika Priboja, tj. nije evidentirano da su se oni vraćali u svoje rodno mesto.

Iz Priboja je najveći broj lica otišao u inostranstvo 1992-1993. godine – 991 lice (26,62%), dok je drugi najveći migratorni talas ka inostranstvu zabeležen u periodu 1999-2000. godine kada je 660 žitelja (19,29%) Priboja napustilo Srbju.<sup>194</sup> Kao što smo već videli, u ova dva perioda, sa blagim oscilacijama, su značajno bila izražena migratorna kretanja u svim opštinama i gradovima koje analiziramo, a razloge za ovakva kretanja smo već objasnili – svakako su primarni i najveći bili oružani sukobi koji su se tada dešavali u Bosni i Hercegovini (1992-1995) i SR Jugoslaviji (1999.). Nažalost, zbog konstantnih napetosti u društvu, zbog velikih kriza i potpunog devastiranja privrednih aktivnosti, i tokom ostalih godina je Priboj u proseku napuštalo 157 stanovnika.

---

<sup>190</sup> Popis stanovništva Republike Srbije 2011, RZS

<sup>191</sup> Penev, Stevanović, 2002.

<sup>192</sup> Penev, Stevanović, 2002.

<sup>193</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Prvi rezultati, RZS.

<sup>194</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

Oni su poput stanovnika Prijepolja, najčešće odlazili u Nemačku – 28,88%, ali i u Holandiju – 12,80%, Austriju – 10,69%, Švedsku – 7,83% i SAD – 6,60%.<sup>195</sup> Najveći procenat njih je prema rezultatima popisa iz 2002. godine bio starosti od 25 do 39 godina – 34,55%, a druga najzastupljenija starosna grupacija su bila deca od 0 do 14 godina – 22,47%.<sup>196</sup> Očigledno je ogromno učešće mlade populacije u dijaspori, odnosno, Priboj su tokom 90-ih godina napuštali pre svega mladi ljudi, što je bilo karakteristično i za Prijepolje. Ovo je naročito vidljivo kada podatke koji se odnose na Priboj uporedimo sa republičkim prosekom: grupacija od 25 do 39 godina starosti učestvovala je sa 27,65% u ukupnoj srpskoj dijaspori, a deca (od 0 do 14 godina) sa 16,65%. Situacija je slična i kada je obrazovni profil Pribojaca u dijaspori u pitanju. Evidentirano je dosta dece predškolskog uzrasta i učenika osnovne škole, dok su među ostalima apsolutno dominirala lica sa osnovnom i srednjom školom – 63,54% (naspram 55,72% republičkog proseka) i lica sa visokom školom (4,32%) i lica bez škole (3,60%).<sup>197</sup>

Odliv mladog stanovništva se odrazio na promenu starosne strukture opštine Priboj. Prema rezultatu popisa iz 2011. godine, ima 13,40% mladih (od 15 do 19 godina starosti) u Priboju, što je 5% ispod republičkog proseka (18,38%).<sup>198</sup> Među stanovništvom Priboja dominira starosna populacija od 60 do 74 godina, sa 18,67% (u odnosu na 17% na republičkom nivou). Takođe, populacija od 45 do 59 godina starosti (16,50%.) je zastupljenija od mladih.<sup>199</sup> Promena je vrlo vidljiva i izazito negativna u odnosu na 2002. godinu kada su mladi u ukupnom stanovništvu učestvovali sa 21,43%, a populacija od 45 do 59 godina sa 22,03%, a oni od 60 do 74 godina starosti sa 14,93%.<sup>200</sup> Nepovoljna demografska kretanja u Priboju i velike migracije ka inostranstvu prouzrokovale su „starenje“ stanovništva ove opštine.

---

<sup>195</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i državi rada-boravka, Popis 2002.

<sup>196</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska, polu i starosti, popis 2002.

<sup>197</sup> Građani Republike Srbije u inostranstvu prema godini odlaska i školskoj spremi, popis 2002. – *Zanimljivo je da je i na republičkom proseku ova razlika neznatna, ali u korist onih bez škole u odnosu na one sa visokim/višim obrazovanjem: 8,98% prema 8,28%.*

<sup>198</sup> Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – starost i pol, podaci po naseljima, RZS.

<sup>199</sup> Ibid.

<sup>200</sup> Izvor: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>, Eletronska baza podataka, Popis 2002, RZS.

Prema podacima dobijenim od Filijale NSZ Prijepolje, zaključno sa julom 2012. godine, u Priboju ima 5.388 nezaposlenih lica, od kojih je 1.304 mladih – 24,20%<sup>201</sup> Broj mladih nezaposlenih je verovatno veći jer određen broj ljudi nije prijavljen na tržištu rada – naročito kada su mladi u pitanju. Stanovnici Priboja su suočeni sa velikim brojem društvenih i ekonomskih problema, a „rešenje problema nezaposlenosti treba pre svega tražiti u uspešnom rešavanju procesa restrukturiranja i privatizacije velikih privrednih sistema, ali i kroz stimulisanje i podršku profitabilnih preduzetničkih inicijativa.“<sup>202</sup>

Kvalifikaciona struktura nezaposlenih je vrlo slična onoj u Prijepolju, pa i svim ostalim opštinama ovog regiona. Naime, najviše je nezaposlenih sa I (1.297), III (2.215) i IV stepenom stručne spreme (1.337).<sup>203</sup> S obzirom da je godinama u Priboju bio prisutan trend masovnog zapošljavanja stanovništva u velike privredne sisteme: Fap, Poliester, Bratstvo-Jedinstvo, Inkop, onda je godinama stanovništvo, od ranog perioda školovanja, bilo usmereno na usko definisane profile obrazovanja, koji su bili traženi od strane privrednih sistema. Međutim, stručne škole su nastavile da školuju kadrove metalskog, hemijskog i elektrosmera, i pored toga što ti kadrovi nisu više potrebni pribojskoj privredi, a ljudi su se uglavnom zadržavali na nižim stepenima obrazovanja – činjenica je da ti kadrovi iz škola izlaze nestručni i nespremni za tržište rada, uglavnom zbog nemogućnosti da imaju adekvatnu stručnu praksu.<sup>204</sup> Ovakvo činjenično stanje predstavlja veliku otežavajuću okolnost za mlade koji se prvi put zapošljavaju i koji nemaju mogućnosti za dobijanje novih praktičnih znanja i veština.

Socio-ekonomski pokazatelji ukazuju na brojne probleme sa kojim se suočavaju stanovnici Priboja, a naročito mladi. Rezultati koje je Kancelarija za mlade dobila sprovodeći anketu među grupom mladih ljudi (17-28 godina) u Priboju, u periodu decembar 2008. januar 2009, su sledeći:<sup>205</sup>

- Preko 90% studenata po završetku studija ne namerava da se vrati u rodni grad;

---

<sup>201</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ Prijepolje, na dan 28.08.2012.

<sup>202</sup> Strategija i Akcioni plan za mlade u Priboju, 2010-2013

<sup>203</sup> Podaci dobijeni od filijale NSZ Prijepolje, na dan 28.08.2012.

<sup>204</sup> Ibid.

<sup>205</sup> Strategija i Akcioni plan za mlade u Priboju, 2010-2013

- 38% mladih koji ne studiraju, planiraju da napuste Priboj;
- 64% imaju negativan stav prema OCD;
- Svega 19% su zaposleni;
- 20% smatra da je obrazovni sistem zadovoljavajući;
- 65% smatra da je korupcija prihvatljiva, ako je to jedini način kojim se problem može rešiti.

Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj opštine Priboj je prepoznala potencijal dijaspore. Na zvaničnoj internet prezentaciji opštine Priboj je objavljen „Poziv dijaspori opštine Priboj“ u cilju formiranja i ažuriranja podataka, ostvarivanja ekonomske saradnje, promocije opštine i njenih potencijala, kao i radi bolje komunikacije između lokalne samouprave i građana u dijaspori.<sup>206</sup>

## **Preporuke**

Preporuke proizilaze iz prethodne analize demografskih i statističkih podataka u vezi sa razvijenošću opština i gradova, lokalnih strateških dokumenata i politika, kao i ekonomske i društvene prakse aktera iz dijaspore u opštinama i gradovima uključenim u istraživanje. Preporuke su upućene, prevashodno, ključnim akterima na lokalnom nivou. S obzirom da su za svaki region međuopštinske saradnje date posebno preporuke/sugestije za uključivanje dijaspore u ostvarivanje ciljeva koji su definisani lokalnim strateškim dokumentima, zbog toga će ovde preporuke biti prikazane zbirno za sve regione međuopštinske saradnje koji su uključeni u istraživanje.

1) S obzirom da se pokazalo da su migracije stanovništva u lokalnim strateškim dokumentima najčešće shvaćene kao pokazatelj nerazvijenosti lokalne ekonomije, osiromašenog društvenog života i gubitak društvenog kapitala, neophodno je da se članovi dijaspore prepoznaju kao razvojni resurs koji je moguće ostvariti i bez povratka članova dijaspore u mesto porekla. Definisanje migracija i dijaspore kao razvojnog potencijala (ali ne svodenjem samo na resurs za investicije, nego koristeći širu definiciju koja bi uključivala i druge prakse, npr. dijaspora kao obrazovni potencijal) i uspostavljanje

<sup>206</sup> Videti više na: <http://www.priboj.rs/sr/kontakt-lat/poziv-dijaspori>

lokalnih praksi na tom principu bi bilo korisno za sve aktere na relaciji: dijaspora – mesto porekla – zemlja destinacije.

2) Potrebno je da se pristupi migracijama i dijaspori kao razvojnom potencijalu pri pisanju budućih lokalnih strateških dokumenata i osmišljavanju lokalnih politika, i da se taj pristup reflektuje u povezanosti migracionih i razvojnih politika, kao i u terminologiji koja se koristi. Pojmovi kao što su cirkulacija znanja i translokalne aktivnosti treba da dobiju svoju adekvatnu primenu u političkom jeziku i lokalnim politikama.

3) Uočeno je da su veoma oskudni ili neažurirani zvanični podaci lokalnih vlasti, ali i drugih aktera na lokalnu (npr. Centara za dijasporu pri Regionalnim privrednim komorama) o dijaspori njihovog regiona; čak i tamo gde postoje ažurirani podaci o članovima dijaspore, njihovoj zemlji destinacije i resursima – kao što je slučaj u opštini Tutin – oni nisu sastavni deo zvanične opštinske baze podataka, nego baza drugih političkih aktera na lokalnu (npr. političkih partija). Stoga, potrebno je podstaći zajednički proaktivni rad lokalnih aktera na sistemskom prikupljanju podataka o lokalnoj dijaspori i inkorporiranju podataka u zvanične, opštinske baze podataka, imajući u vidu da razumevanje raznovrsnosti dijaspore može pomoći identifikovanju različitih resursa članova dijaspore. Dobar početni korak u identifikovanju poslovnih resursa dijaspore mogu biti manifestacije kao što su dani dijaspore u mestu porekla.

4) Od ključne važnosti je da lokalne vlasti prepoznaju i mapiraju postojeće inicijative dijaspore – programe, mreže, udruženja, stručne i poslovne klubove u zajednici i zemljama destinacije; i pronađu načine da se podrže i povežu sa razvojnim potrebama regiona. Zbog toga je potrebno uspostaviti čvršću saradnju lokalnih organa nadležnih za privredu i ekonomiju (npr. Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj) i organizacija za podršku privredi (npr. Regionalnih privrednih komora), kao i organa lokalne vlasti nadležnih za obrazovanje kako bi se mapirali članovi lokalne dijaspore i na osnovu njihovih resursa razvile politike podsticajne za uključivanje lokalne dijaspore u ekonomski razvoj opštine i razvoj kompetencija i veština mladih. Kancelarije za mlade i lokalna tela nadležna za obrazovanje bi trebali da učestvuju u procesu kreiranja obrazovnih politika i programa koji bi uključivali dijasporu kao obrazovni resurs.

5) Proces mapiranja dijaspore i kreiranja razvojnih politika i programa koje uključuju potencijale dijaspore, ali i proces njihove implementacije i aktivnosti različitih aktera na lokalnu bi trebalo koordinirati kako bi se postigla sinergija i ostvario efekat. Ima više tela koja bi mogla da koordinišu ove procese. Centar za dijasporu pri Regionalnoj privrednoj komori, budući da je i nastao sa ciljem jačanja ekonomskog partnerstva matice i dijaspore na lokalnom nivou. Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj kao telo u sastavu lokalne samouprave takođe bi mogla biti koordinator ovog procesa jer u njenu nadležnost spada, između ostalog, pisanje razvojnih opštinskih projekata.

6) U većini strateških dokumenata, ali i postojećim praksama, migracije mladog stanovništva iz lokalne zajednice se opažaju kao trajan odlazak koji smanjuje konkurentnost lokalnog tržišta rada i prijemčivost opštine za privlačenje novih investicija. Zaustavljanje migracija mladog stanovništva je postavljeno za opštinske razvojne prioritete. Radi zaustavljanja ovog trenda, nude se alternative koje podrazumevaju isključivo fizički ostanak u lokalnoj zajednici, bez nuđenja adekvatnog odgovora na pitanja: kako unaprediti radne veštine, znanje i kompetencije mladog stanovništva i gde se zaposliti ili kako pokrenuti sopstveni poslovni poduhvat? Ovakva praksa onemogućava „širenje horizonta“ mladog stanovništva i sticanje potrebnih znanja i veština za napredovanje u stručnom i poslovnom pogledu jer su jedini primeri na koje se mladi mogu ugledati lokalni, koji iako mogu biti vrlo uspešni, ipak najčešće ne vode ka „podizanju lestvice“ znanja. Stoga je potrebno uvesti u lokalna strateška dokumenta i politike drugačiji pristup mobilnosti mladog stanovništva. Mobilnost stanovništva, uz održavanje stalnih veza sa lokalnom zajednicom, kao i cirkulaciju znanja treba podsticati i razvijati adekvatne podržavajuće programe: mentorstva od strane stručne i poslovne dijaspore – bilo putem interneta ili tokom studijskog boravka u istom mestu; studijske posete i predavanja, i slično. Jednako je važno da se razvijaju mehanizmi za implementaciju novih poslovnih i stručnih znanja u lokalnoj zajednici nakon povratka ili tokom boravka u inostranstvu.

7) Pri donošenju strateških dokumenata, akcionih planova i neposrednih odluka o politikama prema dijaspori treba praviti dobar balans: s jedne strane, treba se oslanjati na međunarodna iskustva u kreiranju politika kojima se unapređuje saradnja sa dijasporom, s druge strane neophodno je maksimalno uvažiti lokalne specifičnosti i formulirati politike

koje svoje utemeljenje imaju u lokalnom iskustvu (učestvovanje tuzinske dijasporu u lokalnom ekonomskom razvoju opštine predstavlja potencijalan primer dobre prakse za uključivanje dijasporu u razvoj opštine). Pri definisanju razvojnih potencijala i konkretnih investicionih projekata treba konsultovati sve potencijalno važne aktere: predstavnike dijasporu, razvojne institucije, organizacije koje imaju inovativne razvojne prakse (npr. poslovni inkubatori) kao i predstavnike privatnog sektora, naučne zajednice, javnog sektora, civilnog društva i sl. Posebno je važno da se predstavnici dijasporu – pod uslovom da su njihovi potencijali ranije mapirani – konsultuju u fazi definisanja poželjnih investicionih projekata, a ne da se dijaspori pristupa kao resursu za investicije nakon što su lokalnim strateškim dokumentima određeni investicioni projekti.

8) Potrebno je raditi na identifikovanju i uklanjanju prepreka saradnji sa dijasporom, kao što su: neadekvatna saobraćajna infrastruktura, birokratske procedure, korupcija, nedostatak mreža podrške, i slično, a istovremeno podstaći razvijanje generalnih stimulaturnih finansijskih i poslovnih instrumenata u oblastima koje su nadležnosti lokalnih vlasti – smanjenje cene građevinskog zemljišta, izdavanje neophodnih dozvola, umanjenje komunalnih troškova za određene investicije, i slično. Jednako je važno da se osigura koherentnost politika prema dijaspori na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

## **Literatura:**

- Docquier, F., Rapoport, H. (2011), *Globalization, Brain Drain and Development*, Discussion Paper No. 5590, Bonn: Institute for the Study of Labor
- Faist, T. (2010), Diaspora and Transnationalism: What kind of dance partners?, in: R. Baubock & T. Faist (eds.), *Diaspora and Transnationalism*, 9-35, Amsterdam: Amsterdam University Press, IMISCO Research
- Grečić, V. (2010), *Srpska naučna dijaspora*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu
- Halilović, H. (2012), *(Re-)konstrukcija zavičajnih identiteta u bosanskohercegovačkoj dijaspori: trans-lokalne zajednice u Australiji, SAD-u i Austriji*, prezentacija na radionici o dijaspori/migrantima iz BiH u organizaciji Ministarstva za ljudska prava i izbeglice i Švajcarske agencije za razvoj, 10-11. septembar u Sarajevu
- Ionescu, D. (2006), *Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers*. IOM Migration Research Series 26. Geneva: IOM
- Ivanović, V. (2012), *Geburtstag pišeš normalno, Jugoslovenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965-1973*, Beograd: Institut za savremenu istoriju
- Kupiszewski M., Kupiszewska D., Nikitović, V. (2012), *Uticao demografskih i migracionih tokova na Srbiju*, Beograd: Međunarodna organizacija za migracije, Misija u Beogradu
- Newland K., Tanaka H. (2010), *Mobilizing Diaspora Entrepreneurship for Development*, Washington, DC: Migration Policy Institute
- OECD (2008), *A Profile of Immigrant Populations in the 21st Century: Data from OECD Countries*.
- Predojević-Despić, J. (2010), *Main territorial characteristics of emigration from Serbia to EU: from guest workers to chain migration*, 7th IMISCOE Annual Conference, 13-14 September 2010, Liege – Belgium Workshop: South-Eastern Europe and the European Migration System: driving forces and new patterns of mobility?
- Predojević-Despić, J. (2011), *Prostorne karakteristike emigracije iz Srbije: Od gastarbajtera do migrantskih mreža*, Demografski pregled, broj 42, Beograd: Institut društvenih nauka



Trgovčević, Lj. (2003). *Planirana elita, O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19.veku*, Beograd: Istorijski institut

Vlada Republike Srbije (2011), *Migracioni profil Republike Srbije za 2010*. Beograd: Vlada Republike Srbije – Komesarijat za izbeglice KIRS.

Wadhwa, V., Jain, S., Saxenian, A., Gereffi, G., Wang, H. (2011), *The Grass is Indeed Greener in India and China for Returnee Entrepreneurs*, America's New Immigrant Entrepreneurs, Part VI, Kauffman Foundation

Wadhwa, V., Saxenian, A., Freeman, R., Gereffi, G., Salkever, A.. (2009), *America's Loss is the World's Gain: America's New Immigrant Entrepreneurs, Part IV*. Kansas City, MO: Kauffman Foundation.

World Bank (2009), Quick Query Selected from World Development Indicators, in *World Development Indicators*. Washington, DC: World Bank.

Dokumenta:

Zakon o dijaspori i Srbima u regionu (2009)

Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije 2010-2015

Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu

Strategija za upravljanje migracijama i akcioni plan

Nacionalna strategija privrednog razvoja Republike Srbije od 2006. do 2012.godine i akcioni plan

Nacionalna strategija održivog razvoja 2007-2017 i akcioni plan

Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije za period od 2007. do 2012.godine i akcioni plan

Strategija razvoja zvanične statistike u Republici Srbiji u periodu od 2009. do 2012. godine

## Prilog 1 – 20 pitanja za razvijanje politika za saradnju sa dijasporom

1	Kako definišemo dijasporu?
2	Kako brojimo i registrujemo dijasporu, koji podaci su nam potrebni?
3	Ko su naši partneri među dijasporom?
4	Šta je agenda, koji su prioriteti i očekivanja od dijaspore?
5	Ko je nadležan za pitanja u vezi sa dijasporom u našoj vladi, kako različite institucije saraduju u vezi sa dijasporom, koji se resursi koriste za ove aktivnosti?
6	Koje usluge pruža naša mreža konzulata i drugih službi našim građanima u inostranstvu?
7	Koji su razvojni ciljevi, prioriteti i strategije u čije ostvarenje želim da uključim dijasporu?
8	Da li su ti ciljevi usaglašeni sa ciljevima dijaspore?
9	Koji su glavni resursi dijaspore (ljudski, društveni, preduzetnički, finansijski, emocionalni, lokalni) koje želim da koristim?
10	Koje veštine i “know-how” su dostupne unutar dijaspore; koje su potrebe naše zemlje u vezi sa društvenim kapitalom i kako se mogu usaglasiti sa veštinama dijaspore?
11	Koji je obim i trend u vezi sa investicijama i doznakama dijaspore zemlji porekla i koji su postojeći podržavajući mehanizmi?
12	Koje su postojeće trgovinske i poslovne razmene uspostavljene u našoj zemlji od strane članova dijasopre?
13	Koja su postojeća udruženja dijaspore za promociju saradnje između zemlje destinacije i zemlje porekla (kulturalna, društvena, politička, profesionalna, poslovna, naučna, i druga)?
14	Koje se rodne specifičnosti mogu identifikovati među članovima dijaspore: odnos muško-žensko, profesionalni i obrazovni statusi, različita ponašanja pripadnika suprotnih polova, strategije, očekivanja, mreža i udruženja i kako praktične politike mogu biti kreirane u skladu sa ovim specifičnostima?
15	Da li postoji i na kom nivou je politička participacija (državljanstvo, učešće na izborima, uključenost u konsultativne procese, itd) i koje mere mogu da podstaknu učešće dijaspore u političkom životu?
16	Da li su socijalna prava dijaspore prenosna i prenosiva (pravo na penziju i penzije, socijalna sigurnost); ukoliko nisu, da li to predstavlja problem njihovom učešću u aktivnostim u zemlji porekla?
17	Koji je nivo poverenja dijaspore prema postojećoj vladi zemlje porekla i koji je imidž postojeće vlade i zemlje među članovima dijasopre?
18	Koje su glavne prepreke koje mogu omesti sprovođenje politika: opipljive prepreke kao što su tehničke, finansijske, infrastrukturne, makro-ekonomske i administrativne prepreke; i neopipljive prepreke kao što je negativan imidž i percepcija ili nedostatak poverenja?
19	Kos u moji partneri među lokalnim, privatnim i nevladinim ključnim akterima koji mogu biti zainteresovani za bliži rad sa dijasporom?
20	Koje su glavne zemlje destinacije naše dijaspore; kako mogu započeti dijalog sa njima i koje su njihove politike prema našoj dijaspori?

Preuzeto iz: Ionescu, D. (2006), Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers. IOM Migration Research Series 26. Geneva: IOM